

The background of the cover features a large, vibrant rainbow arching across the sky. In the center, a circular inset shows two young girls in a lush green forest. One girl, wearing a pink dress, is kneeling and holding a small sapling. The other girl, wearing a blue dress and a pink hat, is also kneeling and holding the same sapling. The forest is filled with various green trees and foliage. The overall scene is bright and cheerful, symbolizing growth and education.

**Т.М. Котик**

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО  
МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

**Опорні конспекти  
лекцій для студентів  
спеціальності  
«Початкова освіта»**

Івано-Франківськ., 2013

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Педагогічний інститут  
Кафедра філології та методики початкової освіти

---

**Котик Тетяна Миколаївна**

**МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ  
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання  
спеціальності «Початкова освіта»

Івано-Франківськ, 2013

УДК 373.3.091.3:811 (477)(075)  
ББК 74.586.4я73

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Педагогічного інституту  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника»  
(протокол №2 від 23 вересня 2013р.)*

**Рецензенти:**

**О.Д. Барабаш**, проректор з наукової роботи, кандидат педагогічних наук  
(Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти)

**Г.Я. Василевич**, доцент, кандидат філологічних наук (Прикарпатський  
національний університет імені Василя Стефаника)

**Котик Т.М.**

**Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів :**

Опорні конспекти лекцій для студентів заочної форми навчання  
спеціальності «Початкова освіта» / Тетяна Миколаївна Котик. - Івано-Франківськ,  
2013. – 71с.

Посібник містить навчально-методичний матеріал з розділу «Методика розвитку зв'язного мовлення: тексти лекцій для опрацювання, запитання та тести для самоконтролю знань, а також методичні рекомендації для самостійного опрацювання розділу методики навчання української мови в початковій школі. Призначено для студентів спеціальності «Початкова освіта».

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕДНЄ СЛОВО</b>	5
<b><i>Лекція № 1. Теоретико-методичні основи розвитку зв'язного мовлення молодших школярів</i></b>	6
1. Психолого-лінгвістичні основи методики розвитку зв'язного мовлення учнів.	
2. Структура й зміст програми з розвитку мовленнєвих умінь, формування культури мовлення й етики мовного спілкування учнів 1-4 класів.	
3. Основні напрями роботи з розвитку мовлення учнів на вимовному, лексичному, синтаксичному рівнях.	
4. Методи та прийоми навчання зв'язних висловлювань молодших школярів.	
<b>Завдання до самостійного опрацювання теми</b>	
<b>Питання для самоконтролю</b>	
<b><i>Лекція № 2. Робота над переказами в системі розвитку зв'язного мовлення учнів</i></b>	30
1. Основні уміння з розвитку зв'язного мовлення, якими повинні оволодіти молодші школярі	
2. Місце переказів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до навчальних переказів.	
3. Види переказів. Підготовка до написання переказу.	
4. Методика проведення детального, вибіркового, стислого переказів.	
<b>Завдання до самостійного опрацювання теми</b>	
<b>Питання для самоконтролю</b>	
<b><i>Лекція № 3. Методика роботи над учнівськими творами в початковій школі</i></b>	40
1. Місце творів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до них.	
2. Класифікація учнівських творів. Основні етапи	

<p>роботи над учнівським твором.</p> <p>3. Особливості підготовчої роботи до складання творів різних видів.</p> <p>4. Критерії й норми оцінювання учнівських переказів й творів.</p> <p><b>Завдання до самостійного опрацювання теми</b></p> <p><b>Питання для самоконтролю</b></p>	
<p><b><i>Лекція № 4. Методика роботи над образними словами й виразами в діалогічному та монологічному мовленні учнів</i></b></p> <p>1. Ознайомлення школярів з прямим і переносним значенням слова, багатозначними словами, найпоширенішими омонімами.</p> <p>2. Синоніми, антоніми, методика їх опрацювання на уроках рідної мови.</p> <p>3. Методика опрацювання фразеологічних одиниць з молодшими школярами.</p> <p>4. Види вправ з лексики і методика їх проведення</p> <p>5. Розвиток діалогічного мовлення школярів</p> <p><b>Завдання до самостійного опрацювання теми</b></p> <p><b>Питання для самоконтролю</b></p>	54
<p><b>СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b></p> <p><b>ДОДАТКИ</b></p>	66 70

## ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Курс методики навчання української мови є одним з основних у підготовці вчителів початкової школи. Зміст курсу орієнтований на початковий, найбільш відповідальний період навчання рідної мови дітей шкільного віку. Оволодіння рідною мовою як засобом людського спілкування та пізнання є одним з найважливіших надбань дитини.

Підготовка студентів до формування комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей молодшого шкільного віку є складовою цілісного процесу формування особистості майбутнього вчителя, оволодіння професійно значущими вміннями та якостями. Головною метою вивчення цього курсу є формування у студентів глибокого розуміння лінгводидактичних та психофізіологічних основ навчання рідної мови і розвитку мовлення та оволодіння ефективними методами і прийомами роботи з розвитку мовлення.

У процесі опрацювання лекційного курсу методики розвитку зв'язного усного та писемного мовлення молодших школярів вирішуються такі завдання професійної підготовки студентів:

- засвоєння теоретичних основ методики, за допомогою чого майбутні вчителі зможуть досягти високого науково-методичного рівня навчальної роботи з формування національно-мовної особистості та розвитку рідного мовлення молодших школярів;
- формування в студентів здатності оперувати науковою інформацією, отриманою в процесі сприймання та осмислення лекційного матеріалу, самостійного вивчення загальної і фахової літератури, під час практичних занять, у період проходження педагогічної практики;
- оволодіння знаннями з методик навчання різних видів зв'язного мовлення, словникової роботи, формування звукової культури і граматично правильного мовлення;

- ознайомлення з основною та додатковою методичною літературою для оволодіння передовим педагогічним досвідом і творчого використання набутих знань в подальшій педагогічній діяльності.

Посібник побудовано відповідно з навчальною програмою курсу « Методика навчання української мови в початковій школі». У змісті кожної лекції розкриваються основні поняття теми, особливості розвитку різних сторін мовлення молодших школярів, завдання, зміст і методика роботи з дітьми 1-4 класів початкової школи, подаються завдання для самостійного опрацювання кожної теми лекції та питання для самоконтролю знань студентів.

## **Лекція 1. Теоретико-методичні основи розвитку зв'язного мовлення молодших школярів**

### **План**

1. Психолого-лінгвістичні основи методики розвитку зв'язного мовлення учнів.
2. Структура й зміст програми з розвитку мовленнєвих умінь, формування культури мовлення й етики мовного спілкування учнів 1-4 класів.
3. Основні напрями роботи з розвитку мовлення учнів на вимовному, лексичному, синтаксичному рівнях.
4. Методи та прийоми навчання зв'язних висловлювань молодших школярів.

**Основні поняття:** зв'язне мовлення, мовленнєві уміння, культура мовлення, напрями розвитку мовлення, методи розвитку мовлення, словниковий запас, звукова культура мовлення,

### **Основна література з проблеми**

1. Методика навчання української мови в початковій школі/ За ред. М.С. Вашуленка. – К.,2010. – 360 с. /Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=ya-disk-public>

2. М. М. Наумчук. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). – Видання друге, доповнене. – Тернопіль: В-во Астон, 2005, - 352 с.
3. Г.П.Коваль, Н.І.Деркач, М.М. Наумчук. Методика викладання української мови: Навч.посібник для студ. педін. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с. /Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/165187/>
4. М. С. Вашуленко. Українська мова і мовлення в початковій школі. – К., Освіта. – 2006.
5. Програма для середньої загальноосвітньої школи 1-4 кл. К.: Поч. школа, 2012.- 432 с. / Режим доступу: [http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni\\_programu/2012/ukr/01\\_ukr.pdf](http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/01_ukr.pdf)
6. Державний стандарт початкової освіти. – К., 2011. / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>

#### **Додаткова література:**

7. М.С.Вашуленко. Українська мова і мовлення в початковій школі. – К. Освіта, 2006.С. 98-136.
8. Пономарьова К. І. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Уроки розвитку мовлення в 1 – 4 класах. – К.: КІМО, 2006.
9. Коченгіна М. Навчання зв'язного мовлення . Мета. Психологічні засади. Система методів // Початкова освіта. – 2006. - № 12. – С. 3- 5.

### **1.Психолого-лінгвістичні основи методики розвитку зв'язного мовлення учнів**

У сучасній лінгводидактиці використовують терміни "мова" і "мовлення". Що ж означають ці поняття?

У лінгвістиці **мова** розглядається як система, "система фонетичних, лексичних, граматичних засобів, яка є знаряддям вираження думок, почуттів і служить найважливішим засобом спілкування людей" (С. Рубинштейн).



**Мова** - це сукупність мовних знаків (морфеми, слова, словосполучення, речення), система категорій (граматичного роду, числа, відмінка та ін.), система граматичних форм і норм.

**Мовний знак** - це елемент дійсності, який опосередковує теоретичну діяльність і має суспільно-соціальну природу.

Змістова сторона мовних знаків полягає в заміщенні реальних зв'язків та відношень предметів, їх відповідності реальній дійсності. Так, м'яч - це гумовий круглий предмет, дитяча іграшка.

Матеріальна сторона мовних знаків - це кількість звуків у слові, їх характеристика (голосні, приголосні, тверді, м'які), порядок у слові. Мовні знаки здатні узагальнювати, відбивати, зберігати досвід людей, нести певну інформацію.

У ході навчання діти повинні засвоїти систему мовних знаків. Засвоїти мовний знак - це значить запам'ятати його звучання, навчитися вимовляти у відповідності з літературними нормами, зіставляти з реальним предметом (зрозуміти його значення). Проте мовні знаки "оживають" лише тоді, коли вони використовуються дитиною в мовленні.

**Мовлення** - це процес використання конкретної мови конкретною людиною за характерними для даної мови законами, правилами. Мовлення - процес індивідуальний, оскільки мовець самостійно будує різні типи синтаксичних конструкцій, добирає мовні знаки та варіює ними, комбінує їх по-різному в рамках одного речення. **Отже, мовлення - це практичне користування мови з наперед визначеною метою.**

*Н. Д. Бабич так характеризує різницю між мовою і мовленням. Мова - це: 1) універсальний засіб навчання і виховання людини; 2) енциклопедія людського досвіду; 3) першооснова нагромадження культурних цінностей, засіб вираження змісту культури, спосіб введення окремої людини в процес СУСПІЛЬНОГО культурного розвитку; 4) один із компонентів духовної культури суспільства; 5) засіб координації всіх виробничих процесів; 6) функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя.*

<ф> **Мовлення** - це: 1) спосіб існування і вияву мови, "мова в дії", мовний процес у багатьох його видах і формах (говор, писання, слухання, читання), мовчазна розмова з самим собою, обдумування майбутнього свого чи сприйнятого від інших повідомлення 2) вияв процесу формування думки; 3) вияв одиниць мови усіх рівнів і правил їх поєднання; 4) засіб конкретизації мовного спілкування

Для процесу мовлення є характерними темп, тривалість, тембр, ступінь гучності, артикуляційна чіткість, акцент, виразність тощо.

У процесі мовлення відбиваються його індивідуальні особливості: психологічний стан мовця, ставлення до співрозмовника, щирість, стиль спілкування (офіційний, інтимний, лагідний, зневажливий і т. п.), вияв комунікативної мети чи завдань і т. п.

У лінгводидактиці ствердився **діяльнісний підхід до мовлення**. Мовлення розглядається як мовленнєва діяльність, в якій в ході спілкування використовуються мовні засоби.

Діяльнісний підхід до мовлення сприяє підвищенню ефективності методики розйитку мови, дозволяє більш чітко спрямувати роботу на формування мовленнєвих умінь та навичок, виступає показником засвоєння мови

на думку психологів, мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має власну проміжну мету, підпорядковану загальній меті спілкування. Мовленнєва дія має чотирифазну динамічну структуру. Кожна фаза відповідає певному етапу породження зв'язного висловлювання, а саме:

- 1) орієнтуванню в умовах мовленнєвої ситуації (виявлення умов спілкування, визначення типу висловлювання, його загальної мети, адресата, стилю);
- 2) плануванню висловлювання (про що саме треба сказати), яке передбачає добір таких мовних одиниць, котрі б відповідали темі і меті висловлювання, а також розташуванню їх у відповідній послідовності;

3) реалізації програми висловлювання — породження зв'язного тексту;

4) контролю, який передбачає співвіднесення результатів мовленнєвого впливу на слухача (читача) із завданням висловлювання; виявлення і виправлення припущених помилок у структурі, змісті та мовленнєвому оформленні висловлювання.

Мовленнєва діяльність, як і будь-яка інша, потребує, на думку психологів (Микола Жинкін, Олексій Леонт'єв, Аеліта Маркова, Іван Синиця та ін.), відповідних умов, у яких би вона нормально відбувалася. З цього приводу Олексій Леонт'єв зазначає, що для того, щоб повноцінно спілкуватися, людина повинна навчитися швидко й правильно орієнтуватися в умовах спілкування; вміти правильно спланувати своє мовлення; відшукати відповідні засоби для передачі задуманого змісту; вміти забезпечити зворотний зв'язок. Якщо будь-яку з ланок акту спілкування буде порушено, то мовцю не вдасться домогтися очікуваних результатів спілкування — воно виявиться неефективним

Неважко помітити, що всі перелічені вміння прямо співвідносяться з наведеними вище фазами породження мовлення.

Водночас мовлення і саме є продуктом мовленнєвої діяльності, у "процесі якої використовуються одиниці мови, її категорії, форми і норми, - це послідовність мовних знаків, що організуються за законами мови і у відповідності до потреб висловлюваної інформації"

Мовлення має певну форму і позамовний зміст, єдність форми і змісту утворює текст, який містить у собі відповідну інформацію. Текст у сучасній лінгвістиці розглядається як реальна одиниця спілкування.

Тексту притаманні такі ознаки як цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організація, завершеність. Отже, текст - це послідовність знакових одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком, основними ознаками якого є цілісність і завершеність.

Текст може бути у вигляді одного речення або складатись із декількох пов'язаних між собою речень.

Два або більше речень, пов'язаних між собою за змістом, об'єднані граматично та тематично, називаються єдністю **Крім тексту, одиницями мовлення є висловлювання, дія-і логічна єдність, синтагма, типове речення .**

**Найменша одиниця спілкування** - типове речення (зразок?, мовлення), типові синтаксичні схеми, за якими мовець розгортає своє висловлювання. **Висловлювання** не обов'язкові дорівнює реченню.

**Діалогічна єдність** - це мінімум дві репліки. Синтагма - складна одиниця мовлення, яка може бути як цілим реченням, так і його частиною, складатися з декількох слів або з одного слова.

**Мовлення** поділяють на **усне і писемне, зовнішнє і внутрішнє, рецептивне і продуктивне.**

**Усне мовлення** - це первинна форма існування і реалізації мови, яка виражається за допомогою звуків, складів, слів, речень, тобто являє собою процес говоріння.

**Писемне мовлення** - це похідна, вторинна форма, що зафіксована графічно на папері (чи іншому матеріалі), вона розрахована на візуальне, зорове сприйняття.

**Зовнішнє мовлення** - це усне і писемне мовлення, яке доступне сприйманню інших людей.

**Внутрішнє мовлення** - це структурно згорнуте незвучене говоріння, мовлення про себе, внутрішньомовленнєве оформлення думки.

**Рецептивне мовлення** - це сприймання мовлення на слух (слухання) і письмового тексту в процесі читання (читання).

**Продуктивне мовлення** об'єднує процеси говоріння і письма.

**Діалогічне мовлення** - це бесіда, розмова між двома співрозмовниками, яка складається із запитань, відповідей, штампів, окремих реплік, супроводжується мімікою, жестами,

діями, емоційністю у процесі безпосереднього сприймання висловлювань.

**Діалог**, за Л. В. Щербою, це... ланцюжок реплік. В. Л. Скалкін визначає діалог як комунікативний акт, в якому по чергово змінюються ролі мовця і слухача; він протікає в певній ситуації спілкування і є її продуктом. При цьому **ситуація спілкування повинна включати:**

обстановку (умови спілкування),  
відносини між мовцями,  
мовленнєвий стимул (репліку),  
процес діалогізування .

**Діалог може виступати в таких типах:** мовленнєві штампи (добрий день, вибачте, дозвольте...), звертання із запитанням і швидка реакція на запитання, розпитування, реплікування.

**Реплікування - це вміння мовця використовувати доречно репліки:** повідомлення, зустрічне повідомлення, повідомлення-ствердження, повідомлення-заперечення, повідомлення-стимул до дії та ін.

**Діалогічне мовлення** часом ототожнюють з розмовним. Це не завжди так. **Розмовне мовлення** - це вид усного мовлення, яке складається із діалогу, трилогу, полілогу, а також містить монологічні вставки. Воно ширше за діалогічне мовлення.

**Монолог** - це вид зв'язного мовлення однієї особи, повідомлення про певні факти дійсності, що знаходяться в різних причинних та часових зв'язках.

Розрізняють **типи монологу:** розповідь, опис, міркування.

**Розповідь** (оповідь) - це мовлення-повідомлення про факти і події, що відбуваються в певній послідовності, розгортаються в часі. Різновидами розповіді є мовлення-пояснення, мовлення-інструкція. У **тексті-розповіді** йдеться про послідовні події, які пов'язані між собою. У такому тексті є дійові особи, діалоги між ними. Основна увага зосереджується на фактах, подіях, тому в тексті багато дієслів та іменників. У текстах-розповідях можуть бути елементи опису природи, портрета. Загальне питання, на яке відповідає такий текст: **що відбулося? (що відбувається?)**

**Опис** - мовлення-повідомлення про факти дійсності, що існують одночасно; це зв'язне послідовне висловлювання про ознаки, якості, властивості, дії предмета чи явища. **Текст-опис** не має сюжету, відсутні в ньому події та дійові особи. В ньому зображуються картини природи, окремі предмети, явища, дії, процеси, вказуються їх ознаки, внутрішній зміст, складові частини, найбільш помітні деталі, їх краса. Опис може бути художній, діловий, науковий. Для ділового опису характерні послідовність викладу і відповідність фактам, ознакам, об'єктивність. Мета його — дати точне уявлення про предмет чи явище, повідомити перевірені фактичні дані. Діловий опис позбавлений емоційності, образності, жвавості.

Художній опис — це образний опис. Він має вплив на уяву людини, на світ його почуттів, образних асоціацій.

Мова текстів-описів багата прикметниками, образами-порівняннями, епітетами.

Для тексту-опису характерно (але не обов'язково) наявність трьох частин: у першій передається загальне враження від предмета чи явища, що описується, іноді вказується предмет опису; в другій частині дається опис частин, деталей, говориться про окремі ознаки; в третій - підводиться підсумок, робиться узагальнення, висновок.

Для цього типу тексту можна поставити загальне питання **який? (яка?)**.

**Міркування** - мовлення-повідомлення про факти дійсності, які знаходяться в певних причинових зв'язках. **Міркуванням** називається такий зв'язний текст, у якому для доведення чи заперечення чогось використовується судження, наводяться приклади, робляться зіставлення і висновки, що приводять до нових суджень.

Розпочинаючи роботу над даним типом тексту, необхідно наголосити на принципових відмінностях його від розповіді та опису. Діти повинні зрозуміти, що змістом розповіді та опису є оточуюча нас дійсність, а міркування - зв'язки між предметами чи явищами, які встановлює людина.

Програмою початкових класів передбачено складання текстів з елементами міркувань. Найпростіша схема тексту-міркування включає такі елементи:

- **теза** – частина, в якій виражена необхідна для доведення думка;
- **розвиток тези та її доведення** – та частина з аргументами для доказу;

- **висновок** – у якому міститься оцінка, вираження тощо.

До тексту-міркування можна поставити загальне питання „чому?“.

Монологічне і діалогічне мовлення називають **зв'язним мовленням**. Це смислове розгорнуте висловлювання, що забезпечує спілкування і взаєморозуміння людей

**Зв'язне мовлення може бути ситуативним і контекстним.**

**Контекстне мовлення** - це зв'язне мовлення, яке може бути зрозумілим на основі свого предметного змісту, мовленнєвого контексту (С. Л. Рубінштейн).

**Ситуативне мовлення** - це мовлення, яке може бути зрозумілим тільки в конкретній ситуації; це мовлення, що супроводжує дії, жести, міміку, складається з окремих, не пов'язаних між собою слів (Г.М.Леушина). До 3-4 років у дітей переважає ситуативне мовлення. Після 4 років контекстне і ситуативне мовлення співіснують.

**Мова виконує низку функцій**, які є життєво важливими для суспільства, окремих соціальних груп, для кожної людини-мовця (6). За А. К. Марковою, **мовленнєва функція** - це вид мовленнєвої діяльності з різними завданнями і цілями, що витікають з більш широких сфер спілкування Розглянемо їх.

**Комунікативна функція** - це функція спілкування, яка здійснює інформаційний зв'язок між членами суспільства, задовольняє потребу людини в іншій людині, забезпечує нерозривну єдність людини і мови. Функціональне забезпечення літературної мови в житті української нації полягає в обслуговуванні всіх сфер діяльності суспільства: вона є мовою

державного функціонування в Україні, спілкування людей у матеріально-виробничій і культурній сферах, мовою науки і освіти, радіо і телебачення, преси, художньої літератури, засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

**Експресивна функція** - це функція вираження внутрішнього світу людини, емоційна насиченість і зафарбованість мовлення кожного індивідуального мовця, кожної особистості.

**Номінативна функція** - це "омовлення" реального світу, лінгвалізація його речей та явищ або інакше - це функція називання. Слова служать для того, щоб ними називали предмети, явища, речі, якості, властивості, ознаки, дії, кількості тощо. Реальний світ, окутий в мовну оболонку, в слова (фрази, речення), існує у свідомості кожної людини.

**Гносеологічна функція** є засобом пізнання довкілля. Гносеологічна функція акумулює досвід попередніх поколінь, фіксує і кодує його в мові й у словнику, граматиці, фонетиці, в текстах. Завдяки мові дитина засвоює цей досвід, прилучається до культурно-історичних цінностей і надбань пращурів.

**Мислетворча функція** полягає в тому, що мова є засобом формування думок, ми мислимо в мовних формах, поняттями, які позначені словами. Мислити - означає оперувати мовними поняттями, які дитина повинна засвоїти впродовж свого розвитку та спілкування з дорослими.

**Естетична функція** мови виступає знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Ця функція пов'язана з художнім словом, художньою літературою, фольклором, мистецтвом, її ще називають ейдологічною (ейдос - образ) функцією образотворення. Через художні образи (тексту, картини) митець спілкується з читачем, слухачем, глядачем. Образність, поетичність мовлення є ознаками його досконалості, культури.

**Культуроносна функція** органічно пов'язана з попередньою, оскільки мова завжди є носієм культури кожної нації. Розвиток культури починається з розвитку її мови: "за



станом мови можна встановити стан культури" (В. Гумбольдт). Мова є засобом творення національної духовності і культури. Своєрідність і неповторність національної культури забезпечується специфікою і багатством національної мови. Ось чому розвиток рідного мовлення слід пов'язувати з ознайомленням дітей з національною культурою.

**Ідентифікаційна функція** полягає в тому, що мова виступає засобом спілкування лише для носіїв цієї мови, для тих, хто її знає, вона ідентифікує носіїв мови "в межах певної спільноти" (6., с.84).

**Контактовстановлювальна (фатична) функція**, з допомогою якої мовець готує свого співрозмовника до сприйняття інформації.

**Волюнтативна функція** полягає у вираженні волі щодо співрозмовника (наказ, запрошення, пропозиція, прохання

**Демонстраційна функція** - функція вираження за допомогою мови своєї етнічної, національної приналежності.

**Дейктична функція** - вказівна, пов'язана з мовою жестів, рухів (6). Всі ці функції мови взаємопов'язані, їх становлення і функціонування йде поступово у процесі розвитку мовлення.

**Під формами мовлення** - систему суспільно-вироблених засобів задля здійснення мовленнєвої діяльності.

**Форми мовлення:** діалог, монолог, мовлення-повідомлення, мовлення-розповідь, мовлення-опис, мовлення-міркування, мовлення-пояснення, мовлення-інструкція, внутрішнє мовлення; ситуативне і контекстне мовлення.

, дитина до школи оволодіває всіма мовними і мовленнєвими функціями та формами мови.

## **2. Структура й зміст програми з розвитку мовленнєвих умінь, формування культури мовлення й етики мовного спілкування учнів 1-4 класів.**

Відповідно до освітньої галузі "Мови і література" Державного стандарту початкової загальної освіти (навчальний

предмет) українська мова будується за змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною, діяльнісною.

**Мовленнєва** змістова лінія, яка є основною, передбач розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання впливу. З цією метою розвиваються, удосконалюються усі інші види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи у дошкільному віці (слухання-розуміння; діалогічне, монологічне мовлення), а також формуються, удосконалюються види мовленнєвої діяльності, які пов'язані з писемним мовленням (читання вголос і мовчки, з дитячою книжкою, письмові види робіт).

У кожному класі програмою виділено розділи 2. «Мовленнєва діяльність» і розділ 3. «Знання про мову, мовні уміння», в яких виокремлено підрозділ 1. «Текст. Речення. Слово» - зміст навчального матеріалу і державні вимоги щодо рівня його засвоєння.

**Аудіювання.** Школярів необхідно вчити:

- стежити за розвитком думки,
- адекватно сприймати емоційно-оцінну інформацію,
- помічати в тексті слова, найбільш важливі для розумій» висловлювання;
- усвідомлювати значення загального тону, тембру, темпу, сили голосу.

Розвиток уміння уважно слухати, розуміти прослухане, виконувати після одного прослуховування певні завдання відбувається не тільки на матеріалі зв'язних (діалогічних) монологічних) висловлювань, а й на матеріалі, складеному з окремих одиниць різних мовних рівнів. У роботі з аудіювання, як правило, **використовують фронтальні види роботи; для неї плануються завдання, виконання яких не вимагає (чи майже не вимагає) від учня усних чи письмових висловлювань**. До таких завдань належать:

- виконання дії, описаної у тексті,
- малюнок за текстом;

- вибір із запропонованих відповідей правильного варіанта відповіді на запитання до тексту тощо.

**Формування, розвиток навичок мовленнєвої діяльності** передбачає роботу над побудовою діалогічних і монологічних висловлювань — усних і письмових. Мається на увазі **переказ текстів і побудова своїх висловлювань** на основі прочитаних чи прослуханих творів, переглянутих фільмів, розповідей родичів, знайомих про ті інші події, про випадки із повсякденного життя школярів. Необхідно пропонувати учням складати усні і письмові висловлювання з безпосередньою комунікативною метою (запрошення, вітання, вибачення, оголошення і т. ін.).

Ця робота виконується учнями самостійно або за допомогою різних допоміжних матеріалів, за запропонованими вчителем, ключовими словосполученнями, реченнями, початком чи кінцем майбутнього висловлювання, малюнком чи серією малюнків .

Важливо, щоб в організації мовленнєвої діяльності учнів на уроках склалися такі ситуації, які спонукали б їх до говоріння. З цією метою використовуються сюжетно-рольові ігри, в яких умовно визначається місце дії (у класі, автобусі, парку, магазині), співрозмовник (товариш, молодший брат, мама, гість з іншого міста, села і т. ін.), мета висловлювання (про щось розповісти, повідомити, переконати, виправдатись тощо).

У розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення доцільно широко використовувати роботу **в парах і невеликих групах**, яка дає можливість висловитись більшості учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам **культуру спілкування**, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб нікого не образити і т.ін.

Розвиваючи **писемне мовлення** молодших школярів, учитель має заохочувати їх записувати свої думки, враження, писати про те, що їх дійсно хвилює. Важливим фактором є така організація роботи, за якої у того, хто робить записи, були б зацікавлені читачі або слухачі, готові обговорити написане (передусім його зміст, а не огріхи в побудові речень, правописі). При цьому необхідно вчити школярів удосконалювати, виправляти, переписувати свої роботи.

Для побудови переказів прочитаних чи прослуханих текстів, а також створення власних розповідей, описів, міркувань відводяться **окремі уроки, розвитку зв'язного мовлення**. Їх рекомендується проводити не рідше як один раз на два тижні. У 1—2 класах зазначені уроки присвячені побудові усних зв'язних висловлювань. у 3—4.-класах - написанню переказів і творів.

Одним із найважливіших видів мовленнєвої діяльності, робота над яким відбувається в початкових класах, є **читання**. **На уроках української мови цьому виду мовленнєвої діяльності важливо приділяти належну увагу. Насамперед треба мати на увазі, що у навчанні мови широко використовуються тексти, робота над якими пс винна розпочинатися з читання (вголос або мовчки); перевірки (хоча б побіжніі) розуміння, більш'-менш конкретного обговорення.** Специфікою роботи з читання на уроках мови є те, що увагу дітей слід особливо приділяти до

- правильного вимовляння, значення слів;
- = інтонування речень, різних за структурою;
- = змістового поділу речень допомогою пауз,
- = мелодики та ін.

Ці аспекти залишаються в сфері уваги і на уроках літературного читання, але там акценти переміщуються в бік елементарного літературознавчого аналізу.

У цілому, **формування, розвиток навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності, будучи головною метою початкового навчання, повинно займати не менше половини навчального часу на уроках мови.**

### 3. Основні напрями роботи з розвитку мовлення учнів на вимовному, лексичному, синтаксичному рівнях.

Повноцінний розвиток мовлення неможливий без виховання культури мовлення. **Культура мовлення** – це вміння правильно користуватися усіма мовними засобами: фонетичними, лексичними, граматичними, синтаксичними.

Основні напрями роботи на вимовному рівні впливають з особливостей звукової культури дітей молодшого шкільного віку. За результатами досліджень (М. Фомічова, О. Жильцова та ін.) можна зробити висновок, що до п'яти років у дітей закінчується розвиток мовно-рухового і мовно-слухового апаратів і на шостому році життя вони здатні вимовляти всі звуки рідної мови. Якщо дитина після шести років має фізіологічні недоліки в мові, то це вже патологічні дефекти. Відтак, основними напрямками роботи з формування звукової культури мовлення молодших школярів є:

- дикція, чітка артикуляція звуків, рідної мови,
- фонетична та орфоепічна правильність мови,
- мовне дихання, сила голосі
- темп мови,
- фонематичний слух та
- засоби інтонаційне виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, ме дика). Розглянемо ці компоненти.

**Дикція** — це чітка, ясна вимова слів. Учитель повинен добре знати класифікацію звуків, особливості їхньої вимови, артикуляцію кожного звука (артикуляція звуків описана в посібниках з логопедії). Це дозволить йому своєчасно надати допомогу дитині, виправити неправильну звуковимову, показати правильну артикуляцію.

**Орфоепічна правильність мовлення** — це дотримання норм і правил літературної української мови. Орфоепія встановлює норми вимови кожного звука в звукосполученнях і словах. Завдання вчителя — добре знати орфоепічні норми

української літературної мови, уникати діалектизмів та місцевих говірок.

**Дихання** є також складовою частиною звуковимови. Воно може бути немовним (автоматичне дихання людини і мовним. Мовне має свою специфіку: вдих короткий, а видих — довгий. (Вдихає людина через рот і ніс, тому губи розімкнуті; *Діафрагмально-нижньореберне дихання, або змішане, ! під час якого опускається лише діафрагма, ребра відходять у сторони, плечі не піднімаються. Це — найкращий тип дихання.* Вони вдихають перед кожним словом, навіть посередині слова. Складається враження, що дитина захлинається, ковтає закінчення слів, невиразно читає вірші. Вихователь зобов'язаний навчити дитину правильному мовному диханню відповідно до її віку

**Висота голосу** — це підвищення чи пониження та перехід від високого голосу до низького і навпаки.

**Сила голосу** — це вимова звуків з певною силою: голосно, нормально, тихо, пошепки.

**Тембр голосу** — це якісне забарвлення його (дзвінкий, глухий). Завдання вчителя — оберігати голос дитини, не давати можливості кричати на вулиці, постійно говорити голосно, щоб не перевантажувати голосовий апарат, навчати дітей правильно регулювати силу голосу.

**Темп мовлення** — це швидкість протікання мовного потоку в часі. Темп мовлення може бути швидким, середнім, повільнішим.

**Фонематичний слух** — це вміння чітко відрізнити один звук від іншого, завдяки чому впізнаються цілі слова, відбувається розуміння мови. З допомогою фонематичного слуху дитина розрізняє смислову і виразну сторони мови (темп, ритм, силу голосу, інтонацію). Провідну роль в розвитку мовного слуху відіграє слуховий аналізатор. Необхідно оберігати орган слуху дитини від ударів, постійних шумів, криків. Дорослі і діти повинні розмовляти спокійно, у середньому темпі, середньою силою голосу. Якщо оточуючі

розмовляють голосно, дитина швидко стомлюється, якщо зовсім тихо — це викликає напруження слухового органа, притуплюється слух. Завдання вчителя — навчити дітей не тільки слухати, а й чути, розвивати слухову увагу і фонематичний слух.

**Інтонація** — це складний комплекс засобів емоційної виразності. Це серце і розум живої розмовної мови. З допомогою інтонації ми можемо передати закінченість чи незакінченість думки, сум, радість, співчуття, незадоволення, подив, гнів. Інтонація навіть грубим словам може придати відтінок ласкавості і, навпаки, ласкавим, лагідним фразам — грубості. Відомий англійський драматург Б. Шоу писав, що є п'ятдесят способів сказати «так» і п'ятсот — «ні», і тільки один спосіб їх написати.

До засобів інтонаційної виразності належать: **мелодійність** (пониження чи підвищення голосу під час вимови: ніжність, співучість, м'якість, грубість), **темп** (прискорення чи уповільнення передачі думки в потрібному місці), **ритм** (рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів), **тембр** (веселий, сумний, тривожний), фразовий і логічний наголоси (паузи між мовними відрізками, підвищення або пониження голосу залежно від змісту вислову). Зміст роботи з формування звукової культури мовлення в кожному класі визначено програмою навчання у розділі «Знання про мову, мовні уміння», підрозділ «Звуки і букви, склад, наголос»

**Лексичний напрям у розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.**

Особливості словника дітей шестирічного віку досліджували Ю. Ляховська, В. Логінова, Г. Бавикіна та ін. Автори відмічають, що у словнику дітей серед іменників переважають слова, що позначають назви конкретних предметів, мало використовуються порівняльні ступені прикметників, а також прикметники з префіксами, суфіксами. Діти цього віку замість назв окремих предметів використовують родові поняття (замість береза, клен, дуб говорять дерево). Деякі назви

предметів діти замінюють розгорнутими означеннями (замість вішалка говорять сюди вішають одяг). Спостерігається неточність у вживанні дієслів, особливо тих, які передають відтінки змісту дії. За даними Г. М. БавикІної, у побутовому словнику діти допускають до 30 % помилок. Бідний словник дітей на образні вирази, приказки, прислів'я. У дітей ще зустрічаються випадки невідлого словотворення (дих йде з роту).

Завдання словникової роботи визначають, виходячи з особливостей словника дітей.

Виділяють загальні і спеціальні завдання словникової роботи. До загальних завдань відносяться:

- збагачення,
- розширення словника різними частинами мови;
- активізація словника, перехід слів із пасивного словника в активний,
- уточнення словника,
- заміна діалектизмів, місцевих говорів словами літературної вимови.

**Спеціальні завдання:** збагачення словника дітей народними образними виразами, прислів'ями, приказками, антонімами, синонімами, метафорами, епітетами, засвоєння дітьми узагальнень, понять, основного та переносного значення слова; формування навичок словотворення тощо. Зміст словникової роботи в кожному класі визначено програмою навчання у розділі «Знання про мову, мовні уміння» підрозділ Текст, речення, слово.

Вироблення в учнів уміння володіти зв'язною мовою тісно пов'язується з роботою над реченням і текстом.

У роботі над зв'язною мовою необхідно дотримуватись дидактичного принципу: поступового переходу від простих форм роботи до складніших, важчих.

Ще в добукварний період вводиться усна розповідь. Діти охоче розповідають про події, з свого життя, розв відомі їм казки, переказують зміст кінофільму тощо.



Учитель допомагає висловити думку, підібрати потрібне слова і сам читає чи розповідає дітям невеличкі казки, оповідання, діти переказують їх за запитаннями. Іноді вчитель дає зразок прочитаного, пояснює дітям, як дотримуватись послідовності у зв'язній мові.

У **букварний період** учні вже можуть за малюнками скласти кілька невеличких речень (об'єднаних змістом), за запитаннями переказати прочитане в букварі оповідання, знайти відповіді на запитання і виписати їх, розібрати правопис слів.

Поступово ця робота ускладнюється, підвищується самостійність учнів у складанні зв'язних текстів.

Особливо тісно пов'язується робота над розвитком навичок зв'язного викладу з **читанням** творів, вміщених у читанках. Читання оповідання, статті майже завжди супроводжуються переказом змісту прочитаного. До переважної більшості творів у читанках дається ряд запитань за змістом для розбору прочитаного.

На уроках літературного читання учні навчаються складати простий план і користуватись ним як при усному, так і при письмовому викладі своїх думок. Складаючи план, вони вчаться розташовувати матеріал у певній послідовності, встановлювати зв'язок між подіями, фактами, дійовими особами, висловлювати думки стисло і точно.

Планом для переказу учням оповідання можуть бути малюнки, що даються до оповідання.

Учні намагаються поділяти тексти на логічно закінчені частини, давати їм заголовки, а потім переказувати за цим планом. Починати цю роботу слід з текстів, поділених на частини. Учнім треба лише підібрати заголовки до кожної частини оповідання. Потім можна взяти текст, який самі учні повинні поділити на частини і визначити їх заголовки.

Робота над зв'язною мовою учнів проводиться також на **кожному уроці граматики й правопису** (*ці теми студенти будуть опрацьовувати в подальшому окремо*).

#### 4. Методи та прийоми навчання зв'язних висловлювань молодших школярів

Методи навчання — це способи спільної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на розв'язання завдань розвитку мовлення. Щоб розібратися в численних методах і прийомах навчання, з'ясувати їх характер, суть, правильно оцінити, застосовують наукову класифікацію.

Класифікують методи навчання за різними ознаками:

- за характером керівництва розумовою діяльністю учнів (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький);
- за джерелом знань (наочні, словесні, практичні);
- за типом діяльності (практичні, практико-теоретичні, теоретичні).

#### Використання методів і прийомів роботи з метою розвитку зв'язного мовлення

У методиці початкової школи застосовують наступні методи і прийоми роботи над зв'язним мовленням учнів.

#### -Розгорнуті відповіді на запитання.

**- Алгоритми побудови тексту-міркування:** *-Я вважаю, я гадаю, на мою думку...* (позиція). *Тому що, оскільки, через те...* (причина). *-Наприклад...* (докази, аргументи). *-Отже, тож...* (висновок).

-Різні **текстові вправи**, пов'язані з аналізом прочитаних творів, з вивченням граматичного матеріалу, активізацією граматичних форм і лексики. Наприклад: прийом "синкан" для аналізу тексту про вітер. Цей прийом вимагає певної побудови. Складається з 5 рядків.

1 ряд - іменник;

2 ряд - прикметник;

3 ряд - дієслово чи дієслівні форми;

4 ряд - фраза, яка передає особистісне ставлення до теми;

5 ряд - синонім до іменника у першому рядку.

1. Вітер.

2. Сильний.

3. Зривас.

4. Дошкуляє.

5. Повітряна маса.

**-Усний переказ художніх текстів**, вивчених напам'ять, записи таких текстів по пам'яті.

**-Імпровізація за мотивами казок** (усно), складання віршів, оповідань.

**-Усний та письмовий переказ тексту з творчим завданням**: дописати зачин, кінцівку, ввести додаткових героїв, поширити розповідь про основних героїв тощо.

**-Перебудова поданих учителем текстів** усно і письмово.

**-Різні види драматизації, словесного малювання, ілюстрування** прочитаного.

**-Письмові твори** різних типів.

**-Відгуки про прочитане, побачене.**

**-Складання ділових паперів**: телеграм, оголошень, запрошень тощо.

**-Вивчення віршованих рядків**. Тримаючи в пам'яті багато віршованих рядків, дитина вільно оперує словами з них під час написання твору.

**-Народні прислів'я і приказки, скоромовки, щедрівки.**

Міркуючи над . прислів'ям, діти вибудовують логічні речення, які відповідають певній темі.

**-Розгадування, відтворення і самостійне складання загадок, загадок-добавлянок, підбирання до відгадок слів-порівнянь.**

Цей вид роботи сприяє вмінню знаходити в контексті головну думку і переносити її у реальність. У кожній загадці образ, метафора пов'язані з дійсністю, що і допомагає її відгадати.

**-Робота над фразеологізмами.**

**-Метод фантограм (асоціативний куш, сніжинка)**. Допомагає побудувати асоціативний ряд слів до названого предмета чи явища. Вчитель називає певне слово, а діти — слова, які асоціюються із цим словом.

Ніжність — *мати, дитина, душа, квітка, любов, родина, дівчина...*

Метод фантограм є специфічним тренінгом під час роботи з опорними словами, що дозволяє учню швидко зорієнтуватись

серед розмаїття слів, вчить добирати потрібне слово, вдало його використовувати.

**-Добір синонімічного ряду.**

**-Добір антонімів до слів.**

**-Інсценізація казок.** Казка допомагає дітям емоційно збагачувати образи, які вони відтворюють, відчутти головну думку твору, вчить komponувати слова в словосполучення і речення, слідкувати за логічною послідовністю твору, знаходити зачин, основну частину, кінцівку. Крім того, текст кожної казки — прекрасний матеріал для формування навичок зв'язного мовлення.

**-Виписування цікавих слів і виразів у зошит "Мовна скарбничка".** Такий зошит учень повинен завести, щойно навчиться писати. Дитина випишує прислів'я, приказки, крилаті слова, синоніми, антоніми, вислови великих людей відповідно до певних тем. Учень може звертатись до цього зошита під час уроку, на перерві, вдома — тоді, коли виникне необхідність.

**-Написання заміток у класні та шкільні стіннівки, ведення літопису класу.** Діти пишуть побажання однокласникам, вчителям до свят, на канікули, розповідають про цікаві події у шкільному та особистому житті, добирають матеріал з життя тварин, птахів тощо.

**-Логопедичні вправи.** Правильна вимова підкреслює мелодійність українського слова, допомагає дитині користуватися літературною мовою.

**-Розвиток інтонаційних умінь:** інтонація перерахування, інтонація вставки, клична інтонація, попереджувальна, пояснювальна, зіставна.

**-Етимологічний аналіз слів.** Робота над дослідженнями етимології слова допомагає зацікавити дитину мовними засобами.

**-Ігри (дидактичні, сюжетно-рольові, ігри-драматизації).**

"Конструювання букв і слів"

"Фонетичний годинник"

"Прочитати слова"

" Кружечки-братики"

"Знайди свою казку"

"Кросворди-загадки"

"Поле чудес"

"Будівельники"

"Ерудити" "Що? Де? Коли?"

Всі ці ігри дуже гарно описані у книзі І.М. Веремійчика

"Граючись, вчимося".

### "Мозаїка"

Для цієї гри потрібна магнітна дошка і букви з магнітами. На дошці діти викладають слова, словосполучення у вигляді геометричних фігур, ялинок, квітів, хатинок тощо.

### "Цікаві слова"

На дошці чи таблиці написані слова: *дід, рис, тик, Рим*.

Завдання: прочитати їх навпаки. Самому скласти подібні.

### "Знайди імена дітей в складових таблицях"

Для цієї гри потрібно використовувати складові таблиці. Серед розмаїття складів діти вибирають такі, з яких складається їх ім'я, потім — ім'я сусіда за партою, далі - імена друзів тощо.

### "Розірване речення"

У цій грі використовують деформовані речення. Наприклад:

1                                      5                                      2    4    3

Взимку          носок                                      деньок          комарів                                      як

Діти розташовують слово у потрібній логічній послідовності.

### "Чарівні перетворення"

Для цієї гри використовують слова, в яких міняють букву чи склад. Ці слова змінюють своє лексичне значення. Наприклад:

нора — нога

ноша — наша

наша — Маша

### "Експурсія"

Вчитель заздалегідь готує таблички з написами: "ліс", "парк", "ремонт взуття", "театр", "зоопарк"... Діти створюють ситуацію і озвучують її.

### "Якого кольору слова"

Вчитель піднімає табличку, на якій написано слово, і просить сказати, якого воно кольору. Для цієї гри потрібно використовувати слова, добре знайомі дітям. Наприклад: "сонце" — жовте, помаранчеве; "сніг" — білий, сірий; "трава" — зелена; "осінь" — жовта, червона.

Добираючи форми, методи та прийоми роботи для уроку розвитку зв'язного мовлення, вчитель повинен пам'ятати про те, що необхідно спонукати учнів думати, зіставляти, порівнювати, знаходити цікаве, придумувати, продовжувати, а головне — вчити користуватися українською мовою.

За ступенем самостійності учнів вправи з розвитку зв'язного мовлення діляться на такі типи: **виконані за зразком, конструктивні і творчі.**

До вправ, які виконуються **за зразком**, відносяться перекази, розказування напам'ять, ділові папери, усне переоповідання прочитаного.

До **конструктивних вправ** відносяться такі, що пов'язані з перебудовою тексту, запропонованого вчителем.

Всі інші види вправ є **творчими**, повністю самостійними, особливо такі, як усні перекази, драматизація, імпровізація, літературно-художня творчість, словесне малювання, письмові твори, листи тощо.

#### **Завдання для самостійного опрацювання теми:**

1. Методи розвитку мовлення учнів. З історії методів розвитку мовлення учнів у початковій школі.
2. Проаналізуйте вимоги мовленнєвої лінії програми в контексті розвитку мовлення молодших школярів.
3. Особливості структури і змісту програми з розвитку мовлення.
4. Способи і прийоми пояснення значення слів.

### **Питання для самоконтролю**

1. Історичний аспект проблеми становлення методів розвитку мовлення.
2. Поясніть державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів у розділі
3. « Мовленнєва діяльність».
4. Поясніть сутність імітативних методів, комунікативних методів розвитку мовлення та методу конструювання тексту.
5. Яке завдання лексичної роботи в початковій школі.
6. Назвіть джерела поповнення словника молодших школярів.
7. Розкрийте основні способи пояснення значення слів:
  - а) демонстраційного;
  - б) використання контексту;
  - в) словотворчого аналізу;
  - г) тлумачення слів.

### **Лекція 2. Робота над переказами в системі розвитку зв'язного мовлення учнів**

#### **План**

1. Основні уміння з розвитку зв'язного мовлення, якими повинні оволодіти молодші школярі
2. Місце переказів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до навчальних переказів.
3. Види переказів. Підготовка до написання переказу.
4. Методика проведення детального, вибіркового, стислого переказів.

**Основні поняття теми:** перекази, детальний переказ, стислий переказ, вибіркового переказ, методика навчання переказування, критерії і норми оцінювання письмових робіт

#### **Додаткова література:**

1. Варазацька Л.О. Активізація мовленнєвої діяльності/

/«Початкова школа».-№2.-1991; №11, 1988.

2. Гаць Н.А. Роль засобів міжфразового зв'язку у розвитку мовлення молодших школярів// «Початкова школа» №7 1990.
3. Трунова В. А. Мовленнєві ситуації як засіб формування комунікативних умінь// «Початкова школа» № , 1988.
4. Дубовик С. Аудіювання на уроках української мови// «Початкова школа», №3 2002.
5. Пономарьова К. Перевірка аудіативних умінь та знань про мову і мовлення за допомогою тестових завдань//«Початкова школа», № 3, 2002.
6. Пономарьова К. Орієнтовні тестові завдання з української мови на кінець навчального року// «Початкова школа», №4,2003.

## **1. Основні уміння з розвитку зв'язного мовлення, якими повинні оволодіти молодші школярі**

Розвиток мовлення є провідним принципом навчання в початкових класах, який пронизує і об'єднує всі сторони мовленнєвої діяльності учнів.

З перших уроків української мови діти в доступній для них формі засвоюють основні функції мовлення: мовлення є важливим засобом спілкування, обміну думками й почуттями між людьми, передачі й засвоєння певної інформації, колективного досвіду людства і т.д.

Ось чому розвиток мовлення вимагає постійного педагогічного керівництва.

Вчителі повинні пам'ятати, що умовою успішного розвитку мовлення, формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей є потреба спілкування, або комунікації. Тому при проведенні будь-якого уроку рідної мови необхідно передбачати такі ситуації, які б спонукали дитину висловлювати свою думку, розповідати про щось. Однак, щоб дитина говорила правильно, красиво (під правильністю ми розуміємо уміння дотримуватись літературних норм вимови, а під красивим мовленням — багату,



активну, точно вживану лексику) слід давати зразки мовлення, або створити мовленнєве середовище. А це, в свою чергу, забезпечить їй як мовний, так і фактичний матеріал. Школярі впевнено розкажуть або напишуть лише про те, про що вони добре знають: у них повинен бути запас знань, матеріал по темі розповіді, тоді вони зможуть виділити головне, суттєве.

У розвитку мовлення чітко визначаються такі лінії: удосконалення звуковимови і культури мовлення, робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника, удосконалення граматичного ладу мовлення, робота над зв'язним мовленням.

Розвивати зв'язне мовлення школярів – це значить розвивати ряд конкретних **умінь**. Їх є 4 групи. Співвідносяться ці способи мовленнєвої діяльності з основними етапами творення тексту (орієнтування, планування, реалізація, контроль).

### 1/ інформативно-змістові уміння:

1. Уміння розуміти тему (**Тема** – це питання, яке вирішує автор, це те, що у творі розповідається), визначати її межі, розкривати її з відповідною повнотою. Підготовка до розуміння теми проводиться при навчанні переказу, при аналізі зразків, а самостійне розкриття теми здійснюється при складанні та написанні твору.

2. Уміння підпорядкувати свій твір основній думці (**Основна думка** – це відповідь на поставлене темою питання (заради чого говориться)). Дитячі роботи завжди несуть у собі відповідну думку: радісне сприйняття чудових картин природи, повага до старших, любов до тварин і т.д.

### 2/ структурно-композиційні уміння:

3. Уміння добирати матеріал для розповіді, твору або іншого зв'язного тексту. Необхідно відбирати те, що є суттєвим для розкриття теми. Збір матеріалу може відбуватися тривалий час.

4. Уміння систематизувати матеріал, розташовувати його у потрібній послідовності. Школярі самі вирішують, про що треба сказати спочатку, про

що пізніше.

5. Уміння складати план до зв'язного тексту, який необхідно буде записати, дотримуючись цього плану.

### **3/ граматико-стилістичні уміння:**

6. Уміння користуватися засобами мови відповідно до літературних норм і завдань висловлювання, що неможливо без достатнього словникового запасу, синтаксичних умінь. Цьому сприяють системи вправ зі словом, словосполученням і реченням, а також засвоєння зразкових текстів.

7. Уміння складати усний чи письмовий текст. Важливо навчити дітей працювати над текстом швидко, уміщатися в терміни, що відводяться на розповідь, переказ, твір.

### **4/ оцінно-перетворювальні уміння:**

7. Уміння редагувати власний текст,

8. Критична заміна слів у власному тексті.

9. Добір найбільш точних слів, знаходження влучніших синтаксичних моделей тощо).

Школярі оволодівають уміннями, послідовно просуваючись від простих до більш складних. Встановлюючи зв'язки між ними, планувати розвиток зв'язного мовлення учнів необхідно на тривалий термін. При цьому передбачаються різноманітні види вправ, різноманітних за тематикою, і які сприяють формуванню різноманітних умінь. Дуже важливо визначити орієнтовне співвідношення видів вправ.

## **2. Місце переказів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до навчальних переказів**

Вправи з розвитку зв'язного мовлення: перекази, твори і т. п. - представляють собою найвищий ступінь у складній системі мовленнєвих вправ, оскільки вони об'єднують усі вміння — і в

області словника, і на рівні речення, і з логіки та композиції тексту, і вміння накопичувати матеріал, і графіко-орфографічні вміння.

Одним з поширених видів вправ, що сприяють розвитку мовлення й мислення учнів, є **переказ**. У 1-4 класах учитель навчає дітей мистецтву переказу.

Розмаїття видів **переказу**, варіативність підготовки до нього поживляють уроки, підвищують рівень мовленнєвого розвитку дітей.

### **Основні вимоги до переказу:**

1. У переказі повинно звучати живе мовлення учня, а не завчений зразок.
2. Дитина повинна використовувати лексику, мовленнєві звороти й окремі синтаксичні конструкції зразка.
3. У тексті, який складає учень, повинен зберігатися стиль зразка.
4. Має бути дотримана послідовність оригіналу, причинно-наслідкові залежності, передані всі основні факти і описи.
5. У переказі повинні відображатися почуття дитини через виразність її мовлення.

Особливо варто підкреслити роль переказу як вправи, що залучає дітей до кращих зразків мови. Учнем засвоюють зразки, ідейний зміст творів або уривків з них, композицію, словник.

Все це визначає **вимоги до текстів**, які вибирають для переказу:

1. Тексти мають бути високохудожніми, що відображають морально-етичні вчинки людей, красу природи, досягнення науки і техніки, культури. Темі переказів мають бути цінними у виховному відношенні, повинні розширювати пізнавальний досвід учнів, формувати їх світогляд.
2. Тексти мають бути доступні і цікаві дітям, не перевантажені новими для них і складними словами, мовленнєвими зворотами, що вимагають довготривалого роз'яснення. Школярі повинні добре зрозуміти зміст, основну думку, образи і мову тексту-оригіналу.
3. Тексти мають мати нескладну композицію, з

незначним числом дійових осіб. Варто враховувати граматичні уміння учнів.

### 3. Види переказів. Підготовка до написання переказу

За характером відтворення учнями сприйнятого матеріалу перекази бувають **детальні, стислі, вибіркові, творчі**. Вони різняться між собою своїми навчально-виховними завданнями, а також методикою проведення.

Слід звернути увагу на перекази з **точки зору сприйняття** вихідного тексту, які поділяються:

- а) перекази прочитаного тексту, сприйнятого зоровим шляхом;
- б) перекази сприйнятого на слух тексту;
- в) перекази сприйнятого і на слух, і зоровим шляхом тексту.

Ці види переказів враховують необхідність розвитку різних здібностей учнів до сприйняття тексту, оскільки в житті ми зустрічаємося з необхідністю відтворювати зміст і почутого, і прочитаного, і побаченого.

Використання різноманітних видів переказу носить навчальний характер, який базується на засвоєнні та усвідомленні дітьми способів діяльності по **створенню тексту на основі вихідного**.

Основними **етапами** цієї роботи є:

- 1) Уточнення (вчителем) мовленнєвого завдання;
- 2) Вступне слово про автора і твір, звідки взято текст для переказу (якщо це необхідно);
- 3) Читання тексту вчителем або прослуховування грамзапису тексту на платівці;
- 4) Використання теми і основної думки вихідного тексту;
- 5) Аналіз змісту тексту, його структури; складання плану; словникова робота; аналіз мовних особливостей тексту;
- 6) Повторне читання або прослуховування тексту;
- 7) Самостійний переказ (усний чи письмовий).

#### 4. **Методика проведення детального, вибіркового, стислого переказів**

У **детальному переказі** передаються всі моменти, які можуть запам'ятати учні, у викладі зберігаються специфічні вирази, конструкції, звороти, зміст тексту. Такий переказ збагачує мовлення учнів новими словами та зворотами, образними висловами, зміцнює пам'ять, виробляє навички послідовного викладу. В той же час детальні перекази ведуть здебільшого до механічного відтворення тексту, позбавляючи учів можливості творити, фантазувати, конструювати. Отже, такий переказ виправдовує себе лише в таких випадках, коли художній текст з одного боку вартий наслідування, оскільки учні ще не вміють користуватися іншими видами переказів, а дітей треба навчити говорити.

**Методика роботи над детальним переказом включає такі компоненти:**

1. Читання тексту учнями (вчителем).
2. Бесіда за змістом прочитаного (прослуханого).
3. Лексико-семантична робота.
4. Повторне читання тексту; поділ його на частини.
5. Складання плану; переказ за планом.
6. Робота над словником, образотворчими засобами, над реченням.
7. Орфографічна підготовка до написання переказу.
8. написання переказу.
9. перевірка написаного.

**Стислі перекази** проводяться з метою навчити учнів коротко, лаконічно передавати зміст значного за обсягом тексту. Це вимагає від учня глибоко вдумуватися у зміст твору, визначити найбільш важливий матеріал, щоб відібрати з усього змісту найголовніше, найсуттєвіше, випускаючи малозначущі факти, події, другорядні епізоди.

Учням молодших класів не відразу вдасться відшукати в тексті головне, випустити другорядне, сформулювати думку своїми словами. Тому стислий переказ вимагає тренування, вміння

розуміти суть прочитаного чи баченого. Отже, шлях до стислого переказу лежить через усвідомлення змісту твору.

У стислому переказі мовленнєва задача більш складна, ніж у детальному.

Особливо складно передавати стисло високохудожні тексти. Художні описи взагалі не варто переказувати стисло ні в усній, ні в письмовій формі. Не рекомендують використовувати для стислого переказу тексти, які містять діалог. Навчати стислому переказу слід на пізнавальних текстах, де легко простежується дія.

**Методика роботи над стислим переказом передбачає таку послідовність дій:**

1. Читання тексту учнями (мовчки і вголос).
2. Бесіда за змістом прочитаного (5-6 запитань).
3. Робота над мовними засобами: над словами, образотворчими засобами, окремими реченнями.
4. Стисле, в кількох реченнях, висловлення змісту тексту (про що йдеться в тексті взагалі, чим починався текст, чим завершився текст).
5. Детальний переказ одного-двох фрагментів (для порівняння) із стислою передачею цих же частин.
6. Складання плану.
7. Стислий переказ фрагментів за пунктами плану.
8. Самостійне складання тексту переказу і його запис.
9. Самоперевірка. Завершення роботи.

Широкого вжитку набуває практика використання **вибіркового переказу**. При визначені суті вибіркового переказу слід виходити з характеру роботи учнів при створенні тексту на основі даного.

Використовуючи вибіркового переказ на уроках читання, української мови, розвитку мовлення, вчитель формує та удосконалює в процесі роботи такі **комунікативні уміння учнів:**

1. Уміння вибирати з тексту (текстів) матеріал на задану тему.
2. Уміння визначати основну думку майбутнього

висловлення в разі його неповної відповідності основній думці вихідного тексту.

3. Уміння систематизувати зібраний матеріал у відповідності до основної думки нового висловлення.

4. Уміння будувати висловлення іншого типу в порівнянні з типом вихідного тексту.

5. Уміння у відповідності до поставленого комунікативного завдання використовувати мовленнєві засоби вихідного тексту, а також знаходити „свої” слова і словосполучення для зв’язку відібраного матеріалу.

При навчанні вибіркового переказу є використання пам’ятки **„Як працювати над вибіркоким переказом”**.

1. Прочитайте текст.

2. Визначте його тему і головну думку.

3. Обміркуйте тему, запропоновану для вибіркового переказу.

4. Визначте головну думку переказу (вона може співпадати і не співпадати з головною думкою тексту).

5. Продумайте тип тексту переказу (опис, розповідь, міркування).

6. Складіть план переказу.

7. Продумайте використання авторських мовленнєвих засобів.

8. Доберіть слова для зв’язку частин переказу.

9. напишіть переказ.

10. Перевірте переказ, чи все в ньому буде зрозумілим людині, яка прочитає або почує його.

Всі види переказів (детальний, стислий, вибірковий) можуть передбачати виконання додаткового творчого завдання. Найбільш поширеним завданням виступають перекази зі зміною особи оповідача, від особи одного з персонажів, з творчими доповненнями, змінами тощо.

Завершальним етапом у роботі над переказом є **урок-аналіз учнівських переказів**. Він має на меті: 1) розвивати мовне чуття

учнів; 2) формувати уміння удосконалювати своє висловлювання; 3) готувати учнів до більш успішного виконання наступних робіт.

Організуючи аналіз переказів, учитель у першу чергу відзначає досягнення, удачі, творчі знахідки дітей. Акцентує на успіхах у володінні практичними навичками і вміннями, порівняно з попередньою роботою. Відзначає самостійність учнів у підборі виразних образних висловів.

Заслуховуються 2-3 кращі роботи. Типові для класу помилки (змістові, структурно-композиційні, стилістичні) аналізуються детально і на інших уроках дає вправи і завдання, спрямовані на виправлення такого типу помилок.

### **Завдання для самостійного опрацювання теми:**

1. Охарактеризуйте конкретні вміння учнів у побудові зв'язних висловлювань?
2. Критерії і норми оцінювання учнівських переказів
3. Підготуйте конспекти уроків докладного і вибіркового письмових переказів тексту.
4. Розробіть конспекти уроків, присвячених стислому і творчому усним переказам розповідного тексту.

### **Питання для самоконтролю:**

1. Які види мовлення перебувають у центрі уваги початкової мовної освіти.
2. Які чинники впливають на успішність розвитку зв'язного мовлення школярів?
3. Назвіть перелік мовних норм, які охоплює культура спілкування. Розкрийте зміст роботи над кожною нормою в початкових класах.
4. Охарактеризуйте види мовленнєвої діяльності, розвиток яких здійснюється в початковій школі відповідно до чинних навчальних програм.



### **Лекція 3.Методика роботи над учнівськими творами в початковій школі**

#### **План**

1. Місце творів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до них.
2. Класифікація учнівських творів. Основні етапи роботи над учнівським твором.
3. Особливості підготовчої роботи до складання творів різних видів.
4. Критерії й норми оцінювання учнівських переказів й творів.

#### **Основні поняття теми: учнівські твори, класифікація учнівських творів, етапи роботи над твором**

#### **Додаткова література:**

1. Варзацька Л.О. Розвиток сприймання , уяви , мислення - основа словесної творчості. - ж-л «Початкова школа», №2, 1995.
2. Вашуленко М.С., Дмитренко Я.І. Нетрадиційні уроки мовлення та мислення молодших школярів, -ж-л «Початкова школа», №11,2003.
3. Головка І. Системність у роботі над текстами — міркуваннями. — ж-л «Початкова школа», №2, 1998.
4. Квітко Г.М. Збагачення творчої уяви, опорних знань у мовленні школярів. - ж-л «Початкова школа», №2,1991
5. Кругла Н. Урок розвитку зв'язного мовлення. - ж-л «Початкова школа», № 4, 1997.
6. Машталер О. Художні описи та оповідання школярів. - ж-л «Початкова школа», № 4, 1998.
7. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: Метод. рекомендації. - К.: Початкова школа, 2002.

## **1. Місце учнівських творів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення. Вимоги до них**

Психолого-педагогічні дослідження дозволяють стверджувати, що до 6-7 років у дитини вже сформована готовність зв'язно говорити на задану тему, але без належної системної роботи вона не оволодіє мовою як плануючою, пізнавальною функцією.

Починаючи з першого класу, учні здатні розуміти текст, бачити і визначати його ознаки, правила побудови, поєднувати частини. Тому, формуючи систему роботи з розвитку зв'язного мовлення, зокрема, роботу з твором, педагог повинен враховувати набутий життєвий досвід школяра.

Підготовка до написання твору складається із розгалуженої системи вправ та завдань, які дозволяють навчити дитину оцінити описуване явище, дібрати лексичний матеріал до його опису, висловити узагальнену думку.

Твір — це творча робота. Вона потребує окреслення особистісного ставлення до теми. Вибір слів, встановлення зв'язків між ними, відбір матеріалу тощо вимагає від школяра величезних сил і натхнення.

Коли дитина готується до написання твору, вона вчиться:

- 1) розуміти тему;
- 2) накопичувати необхідний матеріал;
- 3) аналізувати дібрану лексику;
- 4) скласти план;
- 5) орфографічне і каліграфічне записувати текст.
- 6)

## **2. Класифікація учнівських творів. Основні етапи роботи над учнівським твором**

У методичній літературі існує кілька класифікацій учнівських творів. Зокрема, М.Р. Львов пропонує наступну класифікацію.

1. За джерелом добору матеріалу: пережите, побачене, почуте самими учнями; на матеріалі праці, екскурсії, спостережень,

походів, ігор; на книжному матеріалі; за картинами, фільмами; змішаний матеріал.

2. За способом виконання — усні і письмові.

3. За ступенем самостійності — колективні, напівсамостійні, самостійні.

4. За типами мовлення — твір-розповідь, твір-опис, твір-роздум.

5. За стилем мовлення — твори художнього, офіційно-ділового, публіцистичного стилів. Перші — це оповідання про ту чи іншу подію, опис природи. Другі і треті — це записи за спостереженнями, плани-пояснення, ділові описи.

Отже, у педагогічній діяльності вчитель може використовувати розмаїття різновидів письмових робіт. Педагог повинен глибоко і чітко усвідомити навчальні завдання мовної освіти, спрямовані на формування умінь школярів складати твори різного характеру.

Твори в початкових класах проводяться як навчальні вправи. У діяльності вчителя, пов'язаній з проведенням твору, виділяються три етапи:

- 1) підготовку і організацію творів;
- 2) їх перевірку та оцінку;
- 3) аналіз перевірених робіт у класі.

Незалежно від типу твору виділяються **три етапи підготовки до нього:**

- накопичення матеріалу;
  - відбір і розташування матеріалу (обговорення, складання плану, ви значення головного);
  - словесне, мовленнєве оформлення, тобто складання самого тексту,
- його запис, удосконалення, самоперевірка, перевірка вчителем.

Перший і другий етапи можуть вийти за рамки уроку. Так, накопичення матеріалу для твору за матеріалами екскурсії, на основі спостережень здійснюється задовго до письма. На уроці ж

матеріал відновлюється в пам'яті школярів, систематизується та оформлюється.

Приступаючи до роботи над **текстами-описами**, слід провести спостереження над загадками-описами. Адже в народних загадках предмет не називається, а даються лише його характерні ознаки, за якими можна відгадати, про кого або про що йдеться. На прикладі загадок легко й цікаво навчити учнів влучності і відбору мовного матеріалу.

Програмою початкових класів передбачено складання текстів з елементами міркувань.

Розпочинаючи роботу над **текстами-міркуваннями**, необхідно наголосити на принципових відмінностях його від розповіді та опису. Діти повинні зрозуміти, що змістом розповіді та опису є оточуюча нас дійсність, а міркування - зв'язки між предметами чи явищами, які встановлює людина. Під час організації роботи над твором-міркуванням, усним чи письмовим, слід ретельно стежити за тим, щоб учні:

- 1) не підмінювали міркування іншим типом зв'язного викладу;
- 2) підпорядковували головну думку (тезу) темі висловлювання;
- 3) добирали переконливі докази;
- 4) робили обґрунтовані висновки;
- 5) будували тексти композиційно закінченими й логічно стрункими;
- 6) дбали про мовну виразність.

У початкових класах поширеними є **твори за картинами**, які поділяються на три основних види:

- твори-розповіді за серією малюнків або за картинним планом;
- твори-розповіді за однією картиною, де картина дає поштовх уяві, відображаючи лише один момент сюжету;
- опис картини.

**Твори (усні та письмові) за серією малюнків** проводяться в 2-3 класах та інколи в 4 класі. Серія з 2-5 малюнків полегшує

складання плану, сюжету. Тому в 2 класі навчати дітей плану, композиції і сюжету твору найзручніше саме за серією малюнків. Діти, спрямовані запитаннями вчителя, складають до кожного малюнка по 1-3 речення, добирають заголовок до розповіді.

**Опис картини** - найскладніша форма твору. Він проводиться в 4 класі, початкових класах учні описують картину за запитаннями, виявляючи, по-перше, тему картини (що на ній зображено); по-друге, її композицію, передній план, задній план, розташування предметів; по-третє, дійових осіб, дії, події, якщо вони відбуваються; і нарешті, головну думку, «настрій» картини.

**Робота над твором-загадкою** охоплює такі етапи.

1. Відгадування і спостереження за будовою загадки, її специфікою.
2. Спостереження й аналіз побудови загадки: зовнішній вигляд предмета, його властивості тощо; звернути увагу на образність загадки.
3. Створення власної загадки (спочатку колективно, потім самостійно).

Школярі запишуть той варіант загадки, який їм найбільше сподобався.

### **3. Особливості підготовчої роботи до складання творів різних видів**

На уроках, які передують твору, відбирається для нього лексика, можуть бути складені фрагменти тексту. Іноді заздалегідь складається план. У початкових класах план є обов'язковим компонентом при підготовці всіх типів творів. В 2 класі роль плану виконують запитання вчителя (так званий питальний план); у 3 класі план майбутнього твору складається колективно під керівництвом вчителя; в 4 класі здійснюється перехід до самостійного складання плану; в складних випадках корисно над планом попрацювати всім разом, колективно.

## **Передумови та умови розвитку творчої мовленнєвої самостійності учнів**

### **1. Створення емоційного фону до написання твору**

В.О. Сухомлинський в одному з розділів книги "Серце віддаю дітям" писав: "Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною... Думка учня початкових класів невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, — вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення".

Емоційно-образна підготовка учня до написання твору є одним із головних завдань кожного вчителя:

1/ добір обладнання, яке ілюструє тему: репродукції картин, малюнки дітей, зразки народних промислів. Це допоможе формувати естетичні почуття, образні уявлення, подив, захоплення.

2/ спілкування з природою - екскурсії до лісу, у парк, в поле допомагають дітям спів ставити почуте і побачене, створити нові образи, заповнити їх яскравими деталями.

3/ слухання музики, що допоможе створити в уяві певні фантазії, образи, сюжети,

думки. Тому до кожної теми твору необхідно підбирати конкретний музичний супровід. Це

можуть бути класичні твори, українські народні пісні, дитячі пісеньки, звуки, що імітують спів птахів, голоси лісу, шум моря тощо, поєднувати зі звучанням віршів, розповіддю педагога. Використовуються тематичні музичні фізкультхвилинки, під час яких вчитель і учні можуть рухатись і співати.

4/ унаочнення, яке має бути чітко продумане, щоб воно не заважало, не розсіювало увагу дитини, а створювало гармонію із самим уроком, підкреслювало його тему.

### **2. Збирання фактичного матеріалу**

Написати твір, вдало розкривши тему, можна лише в тому випадку, коли ти добре знаєш, про що йдеться, що хвилює тебе.

Тому дуже важливо, щоб учні під час підготовки до написання творів мали достатньо матеріалу, яким можна вільно оперувати, вибрати потрібне.

У методичній літературі прийнято поділяти дібрані для твору матеріали на дві групи:

1) ті, що узагальнюють та систематизують життєвий досвід самого учня;

2) ті, що узагальнюють та систематизують людський досвід.

У 6-10-річних дітей життєвий досвід ще дуже маленький, і його необхідно розширювати, спеціально доповнювати.

Велику роль у накопиченні матеріалу відіграють **міжпредметні зв'язки** (особливо зміст уроків читання природознавства, образотворчого мистецтва).

Молодші школярі можуть вести зошит "**Мовна скарбничка**", куди записувати гарні висловлювання, влучні порівняння, поетичні описи, дотепні фразеологізми, народні прислів'я за певними темами.

Учні збирають **тематичні вирізки**, листівки, малюнки і зберігають їх у папках відповідно до тем (наприклад: "Осінь", "Зима", "Калина", "Домашні улюбленці" тощо).

На уроках художньої праці і малювання діти **виготовляють саморобки**, сувеніри, малюнки, панно, мозаїки.

Важливо, щоб накопичення матеріалу сприяло інтелектуальному розвитку дитини. Вчитель повинен спрямовувати таку діяльність. Процес цей має бути цікавим, захоплюючим, він стимулюватиме учня до пошуку нових слів, зворотів, вчитиме грамотно будувати речення, текст.

### **3. Робота над лексикою**

Основною одиницею мови є слово. Багатий активний словник людини свідчить про високий інтелектуальний розвиток. Особливістю словникової роботи у школі є те, що вона проводиться у процесі всієї навчально-виховної діяльності вчителя. Важливо, щоб засвоєння нових слів не відбувалось хаотично, щоб педагог керував цим процесом і в такий спосіб

полегшував його для учнів, забезпечував правильність, повноту засвоєння слів.

У лексичній роботі над твором вчителю потрібно намагатися використовувати всі можливості мовних засобів: порівнянь, епітетів, метафор, стилістичних фігур (синонімів, антонімів) тощо.

#### 4. Складання плану творчої роботи

**План** — це схема, **опора, основа твору**. Учень має абсолютно визначатись у тому, що твір (як і кожен текст) складається з трьох основних частин: **зачину** (початку), **основної частини, кінцівки**. Школярі 3—4 класів розуміють, що кожна з цих частинок ділиться на маленькі складові, і що пунктів у плані може бути не тільки три, а й чотири, п'ять і більше.

У початкових класах рекомендується використовувати спрощений план, який складається з 3 - 5 пунктів (без підпунктів). Це можуть бути розповідні, спонукальні речення. Формувати пункти плану доречно і у формі запитань. Діти четвертого класу включають до плану прислів'я, крилаті вирази.

1. На початковому етапі роботи над твором учитель пропонує вже складений план, за яким працюють діти.
2. Другий етап — це картинний план (послідовне називання картин із серії, за якою складається твір). У ході такої роботи можна дуже чітко прослідкувати часову послідовність.
3. Деформований план, в якому порушено часову послідовність або зміст.
4. Колективне складання плану.
5. Самостійне складання плану (використовується рідко).

Складання плану — це творчий процес, і завдання вчителя — лише скеровувати його, не привчати до шаблонів.

#### **Способи заохочення дітей до роботи над творами:**

- 1) оцінювання та обґрунтування оцінок;
- 2) читання кращих творів учнів у класі;
- 3) виставки кращих робіт учнів до свята, до батьківських



зборів;

4) рекомендація окремих творів для передачі по шкільному радіо чи дошкільної газети;

5) записування кращих робіт у спеціальні власні альбоми чи у загальний класний тощо.

Таким чином, плануючи і проводячи роботу з розвитку зв'язного мовлення учнів, учитель повинен забезпечити:

а) відповідне мовленнєве (мовне) середовище для учнів: сприйняття мовлення дорослих, читання книг, перегляд телепередач, слухання радіо тощо;

б) створення мовленнєвих ситуацій, які сприяють розвитку мовлення учнів, їхніх інтересів, потреб і можливостей самостійного мовлення, словом, забезпечують мовленнєву практику;

в) правильне засвоєння учнями достатнього лексичного запасу, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, логічних зв'язків, активізація вживання слів, утворення форм, побудову конструкцій, формування конкретних умінь у процесі розвитку мовлення;

г) спеціальну роботу з розвитку мовлення на фонетико-орфоепічному, лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях і на рівні зв'язного мовлення і тексту, пов'язуючи її з уроками граматики, читання, матеріалом, що на них вивчається;

г) прагнення учнів до високої культури мовлення.

#### **4. Критерії та норми оцінювання учнівських переказів і творів**

При перевірці творів вчитель відмічає помилки, користуючись відповідними умовними позначками, які передбачені єдиним орфографічним режимом школи або вводить свої, в тому числі й заохочувальними зауваженнями типу *«Цікава думка!»*, *«Як влучно підмітив!»*, *«Точно відтворив!»*, *«Чудове порівняння!»* і т.п.

Кожен учитель може розробити методику виправлення помилок, враховуючи основні їх типи та причини виникнення. Ця методика може складатися з таких елементів:

- виправлення вчителем мовних помилок в зошитах учнів;
- записи і примітки вчителя в зошиті учня;
- класна робота над загальними помилками;
- індивідуальна та групова позаурочна робота над окремими помилками: їх знаходження, розуміння, виправлення;
- стилістичні вправи, мовний аналіз текстів на уроках читання і мови, що є загальною основою для конкретної роботи над помилками;
- мовні вправи перед кожним твором з метою підготовки школярів до використання лексики даного тексту, його фразеології, синтаксичних конструкцій;
- стилістичні зауваження;
- самостійне редагування своїх творів.

Типовою помилкою в початкових класах є повторення одного й того самого слова. Для її уникнення необхідно мати в класі словники синонімів, пропонувати дітям підібрати синонімічний ряд до конкретного слова. Постійно діючим у класі є стенд "Говори правильно", тематика якого залежить від назрілої необхідності стилістичних завдань.

Гарним помічником у роботі над лексикою дитини є стенд "Школа Карлсона", на сторінках якого вчитель пропонує різні завдання: перебудувати речення, вибрати слова, які не підходять до тексту, знайти помилки, створити з даної частини мови нову, дібрати антоніми, синоніми, пояснити прислів'я, замінити словосполучення одним словом, розгадати кросворди, сканворди, ребуси тощо. Оцінюючи твори, варто взяти до уваги:

- відповідність висловлення теми;
- достовірність, точність викладеного, відповідність життєвій правді;
- послідовність висловлення;
- мовленнєве оформлення (точність, багатство, різноманітність мовних

засобів);

- орфографічна та пунктуаційна грамотність.

Такими ж критеріями керуються при оцінюванні переказів. Однак у 4 класі виставляються низькі бали (1-3) за умови невиконання перелічених вище вимог.

Суть етапу чи окремого уроку аналізу дитячих творів в тому, щоб підготувати учнів до переопрацювання створеного тексту і до роботи над новим твором. Тому на таких уроках вчителю необхідно дотримуватися таких компонентів:

1. Аналіз змістовно-мовленнєвої сторони робіт, які перевірилися:

розкриття теми твору, наявність задуму, степінь його реалізації та

оригінальність (на фоні інших), побудова та мова учнівських творів

(знахідки) і т.д.

2. Читання 1-2 найбільш вдалих творів (або їх частин).

3. Колективне редагування кількох уривків з творів.

4. Самостійне самовдосконалення учнями власних творів (якщо в

цьому є необхідність).

### Письмові перекази

**2-й клас.** Протягом року учні пишуть тільки навчальні перекази. У I півріччі для цього пропонують тексти розповідного характеру за поданим планом у вигляді питальних речень. Обсяг тексту для такого переказу - 30-, 35 слів. У II півріччі дають письмові перекази розповідних і описових текстів за колективно складеним планом та опорними словосполученнями, з використанням картини чи кадрів діафільм)<sup>1</sup>. Обсяг вихідного тексту - 40-45 слів.

**3-й клас.** У I півріччі пишуть навчальні перекази текстів розповідного та описового характеру обсягом 45-55 слів за колективно складеним планом та опорними словами і словосполученнями.

У II півріччі поряд з навчальними практикують і контрольні перекази текстів за поданим або колективно складеним планом, опорними словами і словосполученнями. Обсяг тексту для контрольного переказу - до 60 слів.

**4-й клас.** Застосовують навчальні і контрольні письмові перекази. На початку навчального року для них добирають розповідні або описові тексти на 60-75 слів. Протягом року вони ускладнюються за змістом і будовою (вводяться елементи опису і міркування). Обсяг текстів становить 75-100 слів, з II півріччя, крім переказу за колективним планом, практикують перекази, план до яких школярі складають самостійно.

#### Письмові твори

Письмові твори у початкових класах проводять тільки з навчальною метою.

**2-й клас.** У I півріччі на основі усного зв'язного мовлення в учнів формуються тільки елементи письмового зв'язного мовлення, їм пропонують, наприклад, записати заголовок складеної розповіді, її зачин або закінчення чи колективно складений план. У II півріччі школярі будують письмову розповідь з трьох-чотирьох речень за картиною, опорними словами та зачином; складають найпростіші описи за аналогією, доповнюють міркування (з опорою на описовий чи розповідний текст).

**3-й клас.** Учні будують розповідь за картиною, опорними словами з чотирьох-п'яти речень; складають описи за аналогією, будують міркування за початком і опорними словосполученнями, за спостереженнями.

**4-й клас.** Школярі складають розповіді за опорними словами і картиною, за аналогією із прочитаним, за окремими епізодами кінофільму, сценами дитячого спектаклю (обсягом сім-вісім речень); будують порівняльні наукові і художні описи за опорними словами, заданим початком.

***Оцінювання письмових творчих робіт (переказів і творів)***

За навчальні перекази і твори виставляють тільки позитивні оцінки.

Над незадовільною роботою учень повинен попрацювати, удосконалюючи її зміст і виправляючи допущені помилки. Таку роботу потрібно повторно перевіряти й оцінювати.

Під час оцінювання творчих робіт (переказів, розповідей, міркувань, листів, привітань, запрошень, листівок тощо) потрібно враховувати їх загальний зміст, мовне оформлення, орфографічну та пунктуаційну грамотність, каліграфічність письма й охайність.

За письмову творчу роботу виставляють дві оцінки - за зміст і мовне оформлення; за орфографічну і пунктуаційну грамотність з урахуванням каліграфії письма. Учитель повинен уточнити, виставляючи оцінку, наприклад: за зміст - «8», за грамотність - «б», пишучи це в зошиті, а в журналі виставляючи оцінки у двох різних колонках. На місці негативної оцінки залишають порожню клітинку журналу.

Якщо учень не заслуговує позитивну оцінку за творчу роботу, вчитель ставить під нею тільки свій підпис з письмовим зауваженням або порадою.

**Оцінку «відмінно»** ставлять, якщо зміст тексту відповідає темі, заголовку, у ньому розкрито головну думку, наявні зачин, основна частина і кінець; твір написано за планом, складові частини тексту виділено абзацами; будова речень граматично правильна, між реченнями є логічні зв'язки; слова дібрано залежно від мети висловлювання; допущено одну-дві помилки у побудові речень або у вживанні слів; немає орфографічних і пунктуаційних помилок на вивчені правила.

**Оцінка «добре»** - у тексті розкрито головну думку і загальний зміст, є всі складові частини, але допущено дві-три помилки у побудові речень і вживанні слів та одну-дві орфографічні і одну пунктуаційні помилки на вивчені правила.

**Оцінка «задовільно»** - у роботі наявні відхилення від авторського тексту (переказ) або від теми (твір); неповно

розкрито головну думку, є недоліки в структурі тексту (відхилення від плану, відсутні зачин або кінцівка); допущено три-чотири помилки у будові речень, у зв'язках між ними або вживанні слів та три-п'ять орфографічних і одну-дві пунктуаційні помилки.

Самостійні виправлення у творчих роботах зроблені школярем акуратно, не впливають на загальну оцінку.

*Підсумкова оцінка знань, умінь і навичок*

За чверть і за рік учневі виставляють оцінку на основі обліку його знань і вмінь за поточними підсумковим й письмовими контрольними роботами (диктант, переказ, і граматичні завдання, самостійне виконання вправ тощо) і за усним опитуванням.

### **Орієнтовна структура уроку з розвитку мовлення (написання твору)**

I. Організація класу.

II. Актуалізація чуттєвих уявлень учнів.

1. Читання віршів.
2. Слухання музичних творів.
3. Інсценізовані уривки.

III. Оголошення теми і мети уроку.

IV. Опрацювання нового матеріалу (колективна робота).

1. Робота з опорними словами.
2. Робота з допоміжними словами.
3. Утворення словосполучень та складання речень.
4. Робота над планом твору.
5. Слухання зразка твору.

V. Самостійна робота. Написання твору учнями.

VI. Перевірка самостійної роботи.

1. Читання творів учнями.
2. Корекція і доопрацювання творів.

VII. Підсумок уроку.

### **Завдання для самостійного опрацювання теми:**

1. Мовленнєві помилки учнів. Типи помилок. Методика роботи над морфологічними, синтаксичними, стилістичними помилками.
2. Критерії і норми оцінювання учнівських переказів і творів.
3. Розкрийте методику формування в учнів початкових класів умінь здійснювати самоперевірку і найпростіше редагування власного переказу чи твору.

### **Питання для самоконтролю**

5. Вид усних і письмових творів.
6. Над якими видами усних і письмових творів працюють молодші школярі?

## ***Лекція 4. Методика роботи над образними словами й виразами в діалогічному та монологічному мовленні учнів***

### **План**

1. Ознайомлення школярів з прямим і переносним значенням слова, багатозначними словами, найпоширенішими омонімами.
2. Синоніми, антоніми, методика їх опрацювання на уроках рідної мови.
3. Методика опрацювання фразеологічних одиниць з молодшими школярами.
4. Види вправ з лексики і методика їх проведення
5. Розвиток діалогічного мовлення школярів
- 6.

**Основні поняття теми:** образні слова і вирази, діалогічне мовлення, монологічне мовлення, вправи з лексики, методика розвитку діалогічного мовлення

### **Додаткова література:**

1. Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування молодших школярів // Початкова школа. – 2006. - № 7. – С.25-

26.

2. Соловець Л.О. Робота вчителя початкових класів над фразеологізмами як засіб увиразнення мовлення молодших школярів //Професійна підготовка вчителя початкових класів у контексті гуманізації та гуманітаризації вищої освіти: досвід в умовах коледжу: Зб. наук. праць. – Х.: Книж. вид-во “Каравела”, 1999. – С. 41-45.
3. Соловець Л.О. Роль фразеологізмів у збагаченні лексичного запасу школярів //Початкова школа. – 1999. – № 11. – С.9-12.
4. Соловець Л.О. Фразеологізми як засіб залучення школярів до витоків української культури //Початкова школа. – 2001. – № 3. – С.38-40, № 4. – С.26-28, № 5. – С.12-15, № 6. – С.23-25.
5. Соловець Л.О. Збагачення мовлення учнів фразеологізмами //Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 4. – С.44-49.

## **1. Ознайомлення школярів з прямим і переносним значенням слова, багатозначними словами, найпоширенішими омонімами.**

У лексичній роботі над твором вчителю потрібно намагатися використовувати всі можливості мовних засобів: порівнянь, епітетів, метафор, стилістичних фігур (синонімів, антонімів) тощо. В художньому тексті слова і їх поєднання мають додаткове значення, утворюють яскраві образи.

### **Робота над усвідомленням прямого і переносного значення слова**

**Завдання :** розрізнити пряме і переносне значення слів;

- уживати слова з переносним значенням у мовленні.

#### **Прийоми:**

- вправи на вживання таких слів, де учні спостерігають за вживанням їх у текстах, виділяють їх, зіставляють, пояснюють значення, підбирають синоніми, складають речення тощо;

- вправи на аналіз речень з багатозначними словами, з'ясовують про який саме предмет іде мова;

- використання таблиць з однаковими назвами і



різними малюнками;

- складання речень з парами слів, щоб в кожному реченні слово було вжите в іншому значенні;

- спостереження за багатозначністю слів у реченнях.

**Кінцевий результат навчання:** усвідомлення учнями, що слово може мати не одне, а більше значень; точність вживання багатозначних слів у мовленні.

## 2. **Синоніми, антоніми, методика їх опрацювання на уроках рідної мови**

### **Робота над синонімами**

Робота над синонімами допомагає учнім тонше сприймати слово, бачити в ньому крім основного значення ще й різні відтінки, відтак, бути точнішими у слововживанні.

**Завдання.** Сформувати у дітей уміння:

- розрізняти в мовленні близькі за значенням слова;

-добирати синоніми;

-замінювати в тексті те чи інше слово відповідним синонімом;

-самостійно вживати в готовому тексті дібране за смыслом синонімічне слово;

-самостійно вибирати із свого лексичного запасу найбільш влучний для висловлення власної думки синонім.

**Типи вправ:**

1. Вправи на вибір слів близьких за значенням (невеликі тексти, загадки (напр., знаходження близьких за значенням слів .Завірюха, Метелиця)

2. Вправи на групування слів, близьких за значенням. Такі вправи допомагають усвідомити синонімічні відношення між словами, їх синонімічну близькість. Напр., учні повинні по групувати синоніми з поданого ряду (Батьківщина, праця, труд, Вітчизна тощо)

3. Вправи на розташування синонімів за ступенем інтенсивності ознаки. Учням пропонуються слова, вони спочатку грукують їх за синонімічними зв'язками, а тоді

записують їх у порядку інтенсивності вияву (усміхатися, сміятися, реготатися).

4. Вправи на вибір одного з поданих синонімів, тобто того слова, що найбільше підходить в даному контексті.

5. Вправи на заміну синонімів у реченні чи тексті, щоб усунути одноманітність, стилістично удосконалити висловлювання.

Робота на уроці складається з таких етапів:

- 1) читання тексту
- 2) бесіда-аналіз прочитаного
- 3) добір синонімів до виокремленого слова (напр., Батьківщина)
- 4) запис тексту із заміною де потрібно слова батьківщина (країна, вітчизна)
- 5) читання і аналіз учнівських робіт.
- 6) Вправи на самостійний добір синонімічних слів.
- 7) Складання словосполучень і речень із дібраних синонімів, заміна слів (стилістичне редагування) при написанні переказів і творів.

**Кінцевий результат навчання.** Робота над синонімами проводиться систематично і планомірно. Відтак, учні вчаться уникати повторення одних і тих же слів, одноманітності викладу.

Важливо!!! Слід звернути увагу, що залежно від лексичного значення слово може бути членом різних синонімічних рядів:

-свіжий – сьогоднішній (свіжа газета, свіжий хліб)

-свіжий- холодний (свіжий вітер, свіже повітря).

Учні мають усвідомити, що синоніми мають не однакову здатність поєднуватися з іншими словами.

### **Вивчення антонімів**

**Мета** – збагатити словниковий запас учнів, виробити в них вміння яскраво і образно висловлювати свої думки.

**Прийоми.** Учні порівнюють, зіставляють, протиставляють – логічні операції під час виконання вправ з антонімами.

**Види вправ** у роботі з антонімами:

- виділення з речення чи тексту слів з протилежним значенням і групування їх антонімічними парами;
- добір антонімів до поданих слів;
- заміна в тексті виділених слів антонімами;
- дописування речень словами, які мають антонімічний смисл;
- складання речень з антонімами.
- знайти слова, протилежні за значенням у прислів'ях (Для щастя свого народу, не страшно в огонь і воду);
- зіставлення з синонімами, з'ясування різниці.

**Творчі вправи:** дібрати до поданих слів антоніми, замінити слова антонімами у словосполученнях і реченнях, до поданих словосполучень дібрати антонімічні словосполучення; продовжити речення антонімами; складання текстів з антонімами.

**Кінцевий результат навчання.** Навчитися розрізняти і розуміти слова протилежні за значенням, спостерігати за роллю антонімів у реченні, використовувати антоніми у своєму мовленні.

Важливо!!! Показати, що антонімами можуть бути слова, які належать до однієї і тієї ж частини мови (іменники, дієслова тощо)

### **3.Методика опрацювання фразеологічних одиниць з молодшими школярами**

Мета : практичне засвоєння фразеологічних одиниць без уведення термінів;

- відрізняти фразеологізми від вільних синтаксичних словосполучень;
- вживати їх у власному мовленні.

Учні знайомляться з багатством української фразеології в процесі вивчення всього шкільного курсу мови.. Фразеологічний матеріал слід широко використовувати на уроках української мови і літератури. Знання фразеології, уміння користуватися її засобами — невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини.

До методичних принципів відбору фразеологізмів можна віднести такі:

- 1) ступінь засвоєння учнями фразеологізмів;
- 2) доступність фразеологізмів для розуміння їх школярами;
- 3) наявність фразеологізмів у творах, рекомендованих для позакласного читання;
- 4) виховна вага фразеологізмів.

У процесі вивчення фразеології передбачається ознайомлення учнів з фразеологічним словником.

Методична система вивчення фразеологізмів охоплює весь період початкового навчання і має такі взаємопов'язані етапи:

- 1) **початковий** – осягнення учнями елементарних фразеологічних понять; перевірка навичок і вмінь читати і пояснювати фразеологічні одиниці, відшукувати їх у тексті, з'ясовувати за текстом джерела походження, етикетну ситуацію їх використання;
- 2) **основний** – оволодіння вміннями і навичками роботи з фразеологізмами на всіх уроках з опорою на фразеологічні словнички, з урахуванням можливостей і доцільності міжпредметних зв'язків; перевірка ефективності запропонованої системи роботи, уточнення деяких методичних прийомів навчання, а також ефективності окремих видів вправ;
- 3) **завершальний** – організація самостійного виконання учнями творчих робіт з використанням фразеологізмів; обробка одержаних даних.

Робота з розкриття семантики фразеологізмів має відбуватися **за таких умов**: 1) пояснення значення і умов уживання фразеологізму;

- 2) методично правильне тлумачення значення фразеологізму;
- 4) ознайомлення з тематичними рядами семантизованих фразеологізмів має міжпредметний характер.

Виконання фразеологічних вправ спонукає учнів *усвідомлювати* лексичне значення фразеологізмів, правильно *добирати* стійкі сполучення слів і *вживати* їх у мовленні залежно від мети висловлювання, адресанта й адресата, умов спілкування.

Для того щоб відбулося спілкування на уроці з використанням фразеологізмів та інших образних слів, необхідно створити певні умови за допомогою: 1) прочитаного тексту; 2) ілюстративного матеріалу; 3) проблемних і тестових завдань; 4) інсценованої або змодельованої ситуації, яка здатна спонукати учня до вербального спілкування; 5) ситуативних вправ.

#### **4. Види вправ з лексики і методика їх проведення**

За дидактичною метою:

- 1) вправи, розраховані на пояснення значення слів;
  - 2) вправи, розраховані на формування навичок уживання слів у власному мовленні (складання речень, описати предмети).
- За характером розумових операцій, які здійснюються під час роботи зі словом:

- 1) Аналітичні вправи (аналіз текстів, визначення невідомих слів, значень, відтінків)
- 2) синтетичні (складання речень, дописування речень, добір антонімів, синонімів)
- 3) вправи на порівняння текстів чи речень (усунення недоречних повторів, редагування, уживання емоційно забарвленої лексики тощо)

За ступенем самостійності у виконанні:

- 1) Розраховані на спостереження за вживанням і значенням окремих слів у реченні.
- 2) конструктивні вправи (складання словосполучень, речень, заміна слів іншими тощо)
- 3) творчі вправи (складання, словосполучень, речень, текстів за опорним словом)

За формою виконання вправи з лексики є усні і письмові.

#### **5. Розвиток діалогічного мовлення у школярів на уроках української мови**

У період реформування початкової школи й оновлення її змісту освіти відповідно до Закону України "Про загальну середню освіту" відбувається переорієнтація процесу навчання

української мови на розвиток мовленнєвої особистості молодшого школяра, формування його комунікативної компетентності.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності функціонує у двох формах — діалогічній і монологічній. Для правильної організації навчального процесу необхідно враховувати їх фактичну взаємозалежність.

Відомо, що обидві форми мовлення мають неоднакове поширення. Питома вага діалогічного мовлення значно переважає, адже на рівні побутового і громадського повсякденного спілкування (в сім'ї, на роботі, в магазині, на вулиці тощо) люди користуються діалогом.

Отже, діалог є основною, домінуючою, формою мовлення, і тому вже у практиці навчання української мови в початкових класах він повинен посідати належне місце. На нашу думку, виходячи з природного примату діалогічного мовлення, процес навчання говоріння в 1—4 класах слід будувати в напрямі від нього до монологу, а не навпаки.

Діалогічне мовлення для тих, хто навчається, є важчим, ніж монологічне. Воно формується у процесі розмови двох партнерів, його не планують заздалегідь, бо невідомо, у якому напрямі йтиме розмова.

На уроці української мови в початкових класах найпоширенішою структурною схемою діалогу є сполучення двох реплік: запитання і відповіді. Проте ця діалогічна єдність не тільки не вичерпує різноманітності будови діалогу, а й не є головною з його форм. Структура природного повсякденного мовлення різноманітна і включає широку палітру логічних зв'язків між двома репліками. Наведемо приклад й найпоширеніших їх варіантів:

повідомлення — доповнення (уточнення);

повідомлення — підтвердження (заперечення);

повідомлення — застереження;

повідомлення — прохання;

запит інформації — задоволення запиту;

запит інформації — контрзапитання;

прохання — згода (незгода);

наказ — уточнення (згода, незгода) тощо.

Навчання мови в 1—4 класах не ставить за мету засвоєння всіх логічних зв'язків, можливих у діалогічному мовленні. У центрі уваги вчителя мають бути хоча б найхарактерніші з них.

Особливістю діалогічного мовлення є також те, що воно тісніше, ніж монологічне, пов'язане з ситуацією. Саме це й зумовлює специфіку лінгвістичної будови діалогу. Тут часто зустрічаються згорнуті (редуковані) форми, скорочені речення тощо. Поза мовленнєвою ситуацією вони не завжди зрозумілі.

Діалогічне мовлення є більш реактивним, ніж монологічне, і ґрунтується на двох системах зв'язків — на зв'язку з ситуацією і на логічному зв'язку з попередньою фразою. Воно також вирізняється порівняно високою модальністю. Таке спілкування містить у собі не лише зміст висловлювання, а й певні оцінні характеристики того, про що йдеться. Кожний із партнерів діалогу висловлює своє ставлення до предмета розмови, до позиції другого партнера. Тому діалогічне мовлення є завжди більше насиченим позамовними засобами спілкування (міміка, інтонація, сила голосу, жести тощо), за допомогою яких мовець висловлює припущення, обурення, жаль тощо.

Важливою рисою діалогічного мовлення є те, що воно комусь адресується, на когось розраховане.

Перевірка сформованості діалогічного та монологічного (усного) мовлення здійснюється індивідуально і планується так, щоб кожен учень протягом семестру мав можливість виявити свої досягнення. На тому чи іншому уроці вчитель пропонує двом учням протягом 4-5 хвилин обдумати, підготувати діалог і розіграти його перед класом. Бали (рівень) виставляються кожному учневі.

Рівень сформованості діалогічного мовлення перевіряється у 4 класі в першому семестрі.

**Перевіряються вміння:** складати діалог на задану тему, використовувати формули мовленнєвого етикету (ввічливі слова, українські форми звертання тощо), дотримуватися правил

спілкування (не перебивати співрозмовника, зацікавлено й доброзичливо вислуховувати його тощо) та норм літературної мови.

**Матеріал для контрольного завдання.** Побудувати діалог за словесно описаною вчителем мовленнєвою ситуацією, наприклад: "Уявіть собі, що ви прийшли в бібліотеку. Там є дуже багато книжок. Подумайте, про що б ви запитали бібліотекаря. Один з вас буде читачем, інший — бібліотекарем".

**Обсяг діалогу** — орієнтовно 5-6 реплік на кожного учасника, без урахування етикетних формул початку та кінця розмови.

Рпаірпаврарапрпавравпр

### Теми для діалогів

У книжковому магазині.

1. Розмова по телефону (Виклик лікаря).
2. Краплинка і травинка.
3. Мої канікули.
4. Знайомство.
5. Новорічне свято (Колядування, Вертеп).
6. В аптеці.
7. На прогулянці в парку.
8. На лижах (ковзанах, санках).
9. Подорож весняної краплини.
10. Зустріч із Феєю.
12. Бесіда з татом.
13. Метелик і квіточка.
14. Будяк і Троянда.

**Оцінювання.** Вміння вести діалог оцінюється за такими критеріями:

Рівень	<b>Характеристика</b>	<b>складених учнями</b>
	Бали	<b>діалогів</b>

Початковий	1-3	Учень будує діалог, але робить довгі паузи, вислуховує лише окремі репліки співрозмовника, перебиває його, не завжди
------------	-----	--



		вживає слова ввічливості, припускається більше трьох помилок у мовленні, будує діалог з 1—2 реплік.
Середній	4-6	Учень достатньо швидко включається в діалог, хоч і робить паузи, добираючи потрібні слова, окремі репліки співрозмовника залишає без відповіді, не завжди вживає слова ввічливості, припускається до трьох помилок у мовленні, будує діалог із 2-3 реплік.
Достатній	7-9	Учень в міру швидко включається в діалог, швидко добирає потрібні слова, вживає їх у правильних граматичних формах, демонструє належну культуру спілкування. При цьому припускається 1-2 помилок у мовному оформленні реплік, які тут же сам виправляє.
Високий	10-12	Учень швидко включається в діалог, демонструє високу культуру спілкування, вміння уважно й доброзичливо слухати співрозмовника, висловлює свою думку з приводу предмета розмови. Обсяг і мовне оформлення діалогу відповідає нормам.

### **Завдання для самостійного опрацювання теми:**

1. Критерії і норми оцінювання учнівських переказів і творів.
2. Розкрийте методика формування в молодших школярів умінь будувати діалог.
3. Продемонструйте її на прикладі фрагмента уроку, присвяченого складанню діалогу.
4. Доберіть доступні для засвоєння молодшими школярами етикетні формули звертання, вітання, прощання, прохання, згоди, відмови, вибачення.

### **Питання для самоконтролю**

1. Які особливості має діалогічне мовлення?

2. У чому полягає особливість методів розвитку мовлення?
3. Охарактеризуйте конкретні вміння учнів у побудові зв'язних висловлювань?

## СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

### МЕТОДИКА РОЗВИТКУ УСНОГО ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

#### Основна література з проблеми

1. Методика навчання української мови в початковій школі/ За ред. М.С. Вашуленка. – К.,2010. – 360 с. /Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=ya-disk-public>
2. М. М. Наумчук. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). – Видання друге, доповнене. – Тернопіль: В-во Астон, 2005, - 352 с.
3. Г.П.Коваль, Н.І.Деркач, М.М. Наумчук. Методика викладання української мови: Навч.посібник для студ. педін. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с. /Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/165187/>
4. М. С. Вашуленко. Українська мова і мовлення в початковій школі. – К., Освіта. – 2006.
5. Програма для середньої загальноосвітньої школи 1-4 кл. К.: Поч. школа, 2012.- 432 с. / Режим доступу: [http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni\\_programu/2012/ukr/01\\_ukr.pdf](http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/01_ukr.pdf)
6. Державний стандарт початкової освіти. – К., 2011. / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>
7. М.С.Вашуленко. Українська мова і мовлення в початковій школі. – К. Освіта, 2006.С. 98-136.

#### Додаткова література

1. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту. — К.: Рад. шк, 1986.
2. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови. — К.: Вища шк, 1995.

**Статті з журналу «Початкова школа»**

3. Бадер В. І., Василина С. В. Редагування як засіб розвитку мовлення, 1991, №8.
4. Безрукова І. Збагачення українського мовлення першокласників засобами дитячої народної поетичної творчості, 1998, №9.
- Бобчук О., Ігнатенко Е. Робота з фразеологізмами на уроках української мови // - 2006. - №4. – С. 10-13.
5. Варзацька Л. О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів, 1991, №2.
6. Варзацька Л. О. Активізація мовленнєвої творчості дітей, 1988, №11.
7. Варзацька Л. О. Комплексні вправи на матеріалі зв'язних текстів, 1983, №1.
8. Варзацька Л. О. Розвиток сприймання, уяви, мислення — основа словесної творчості, 1995, №2.
9. Вашуленко В. Ф. Робота над реченням, 1990, №3.
8. Вашуленко М. С, Дмитренко Л. І. Нетрадиційні уроки мовлення та мислення молодших школярів, 1990, №7.
9. Вашуленко М. С, Прищепя К. С, Савицька В. П. Уроки розвитку мовлення у 2 класі, 1982, №8.
10. Гац Н. А. Роль засобів міжфразового зв'язку у розвитку мовлення молодших школярів, 1990, №7.
11. Головка І. Системність у роботі над текстами-міркуваннями, 1998, №2.
12. Голубовська Т., Левківська О. Ділове мовлення у навчальному процесі, 1998, №3.
13. Грюцева Н. І. Пізнавальні завдання для розвитку мовленнєвих умінь, 1991, №8.
14. Дідух К. І. Збагачення мовлення школярів синонімами, 1996, №8.
15. Забіяка В. Робота зі словником, 1997, №10.
16. Зимульдінова А. С. Про методи та прийоми роботи над зв'язним мовленням шестиліток, 1989, №12.
17. Іванова О. О. Щоб слово запам'яталося, 1988, №2.

- 18.Каніщенко А. П. Збагачення активного словника молодших школярів, 1988, №7.
- 19.Каніщенко А., Солдатова Л. Етимологічний аналіз слів — активізуючий засіб розвитку зв'язного мовлення, 1997, №9.
- 20.Квітко Г. М. Збагачення творчої уяви, опорних знань у мовленні школярів, 1991, №2.
- Кидисюк Н. Орієнтовні контрольні диктанти (Розвиток зв'язного мовлення (перекази) (3 клас )// - 2007. - № 9. – С. 10-13.
- 21.Клічук М. Д. Мовленнєвий розвиток у процесі навчання рідної мови, 1991, №9.
- 22.Красоткіна Н. Мовою віршів маюємо зиму, 1998, №1.
- 23.Кругла Н. Урок розвитку зв'язного мовлення, 1997, №4.
- Лах Н. Удосконалення знань учнів про пексти – описи (Урок розвитку зв'язного мовлення у 4 класі) // - 2007. № 11 С. 9-12.
- 24.Луцан Н. І. Збагачення лексики школярів-шестиліток засобами народних ігор, 1996, №7
- 25.Мамчур Л. Твори-мініатюри та казки у методичній спадщині В. О. Сухомлинського, 1998, №6.
- 26.Машталер О. Художні описи та оповідання школярів, 1998, №4.
- Медведь Н. Розвиток зв'язного мовлення засобами інсценізації// - 2007. - № 9. С.32-35)
- 27.Москаленко Н. А. Застосування ігрових та мовленнєвих ситуацій, 1990, №2.
- 28.Онищенко О. Робота за ілюстрацією, 2000, №2.
- 29.Палихата Е. Я. Навчання діалогічного мовлення на ситуативній основі, 1991, №10.
- 30.Палихата Е. Я. Навчання діалогу на текстовій основі, 1991, №11.
- 31.Підлісна Г. Г. Збагачення активного словника молодших школярів, 1990, №2.
- 32.Покутнева С. С. Розвиток усного зв'язного мовлення слабкозорих першокласників, 1990, №9.
- 33.Прищепа О. Взаємозв'язок графічної навички з орфографічною грамотністю, 1997, №8.

34. Решетова Т. В. Розвиток логічного мислення учнів, 1988, №1.
35. Рузинська Т. В. Уроки мови і мовлення, 1988, №1.
36. Савченко О. Я. Вправи для «розумової гімнастики», 1993, №3.
37. Скрипченко Н. Ф., Зимильдінова А. С. Методичне спрямування і планування матеріалу з розвитку зв'язного мовлення, 1986, №6.
38. Тименко В. П. Розвиток творчої уяви молодших школярів, 1994, №3, 11.
- Тихоша В. , Урсуленко Л. Уроки з фразеології у 3 класі// - 2008. - № 11. – С. 22-27.
39. Тишаренко Н. Творити радість, добро..., 1997, №10.
40. Трунова В. А. Мовленнєві ситуації як засіб формування комунікативних умінь, 1988, №7.
41. Трунова В. А. Проблема мовленнєвих ситуацій у практиці класоводів, 1986, №3.
42. Трупова В. А. Лінгвістичні основи формування мовленнєвих умінь, 1995, №2.
43. Трупова В. А. Вправи з розвитку мовлення першокласників при вивченні української мови, 1991, №7.
44. Хорошковська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів, 1997, №9.
45. Черезова І. О. Розвиток активного словника молодших школярів, 1996, №1.
46. Явір В. В., Каневська Н. Г. Формування основ етики мовлення у 1 класі, 1988, №2.

**ДОДАТКИ****ДОДАТОК 1****СХЕМИ УРОКІВ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ****I. Переказ оповідання**

1. Стисла вступна бесіда, зв'язана із змістом оповідання.
2. Читання оповідання вчителем.
3. Бесіда за змістом прочитаного.
4. Складання плану і запис його на дошці.
5. Розгляд образних виразів для використання в переказі. Запис на дошці трудних з орфографічного боку слів.
6. Усний переказ оповідання учнями за складеним планом.
7. Писання учнями переказу ( колективне, індивідуальне).
8. Творчий переказ ( за аналогією, поширення сюжету і ін.).
- 9.

**II. Колективне складання твору на задану тему**

1. Бесіда на тему твору.
2. Розповідь учнів про різні факти на дану тему.
3. Колективне складання плану чи запис плану, даного вчителем.
4. Добір образних слів, виразів для використання в творі.
5. Складання речення, обробка їх і запис на дошці.
6. Запис учнями складеного твору в зошиті.
7. Зачитування твору кількома учнями із своїх зошитів.

### III. Складання твору за малюнком ( 2 уроки)

Перший урок.

1. Бесіда на тему, зв'язану із змістом малюнка.
2. Розгляд малюнка учнями ( кожен про себе).
3. Розбір змісту малюнка за запитаннями вчителя.
4. Складання плану майбутнього твору.
5. Добір епітетів, порівнянь для використання в творі.
6. Усна розповідь за складеним планом до змісту малюнка.
7. Запис учнями плану в свої зошити.

Другий урок

1. Усна розповідь одного – двох учнів за раніше складеним планом (картину знову вивішено).
2. Нагадування вчителя учням про вимоги до письмового викладу. Розбір орфограм, речень з прямою мовою для використання в творі.
3. Самостійне писання твору учнями.
4. Кілька учнів зачитують свої твори.